

Tvåspråkighetens träruckel och finskhetens stenhus

Folkskolor i Borgå landskommun som slagträ under 1930-talets språkstridigheter

Den tolfte december 1935 publicerade den svenskspråkiga tidningen *Åbo Underrättelser* under rubriken ”tvåspråkighetens träruckel och finskhetens stenhus” en artikel som beskrev riksdagens behandling av regeringens budgetförslag inom folkskoleväsendets område. Enligt artikeln hade det under budgetförslaget behandling fällt uttalanden i riksdagen som tydde på försök att ”i läropliktens namn utbreda förfinsknigen i svenska kommuner”.¹ Rubriken på tidningsartikeln hänvisade till ett anförande som ordföranden för finskhetsförbundet *Suomalaisuuden Liitto*, V. A. Heiskanen, hade hållit två dagar innan i riksdagen. I det hade Heiskanen med hänvisning till folkskoleväsendet propagerat för att riva ner tvåspråkighetens träruckel och i stället bygga en finsknationell stenmur som skulle stå på finsknationell granit. Enligt honom var skolförhållandena outhärdliga för finskspråkiga som levde i svenskspråkiga trakter. För det första utsattes föräldrar för påtryckningar att sätta sina barn i svenskspråkiga skolor. För det andra var de finskspråkiga skolorna som var få till antalet tvungna att klara sig med ytterst små resurser. Som ett exempel nämnde han att en finskspråkig folkskola i Borgå (Porvoo) landskommun verkade i en bastubyggnad.²

1. *Åbo Underrättelser* 12.12.1935.

2. ”Me puramme kaksikielisyden puuhökkeleitä ja rakennamme tilalle suomalaiskansallista kivimuuria, jonka pohjaamme suomalais-kansalliseen graniittiperustaan”. V. A. Heiskanen, budgetdiskussion inför 1936, 10.12.1935, Riksdagens protokoll 1935, s. 2740.

Folkskolan som Heiskanen hänvisade till var Mustijoen kansakoulu, en privat finskspråkig folkskola i Svartså (Mustijoki), som låg närmare fem kilometer inåt land från fabriksorten Tolkis (Tolkkinen). Både skolan och fabriken nådde hösten 1935 över den nationella nyhetströskeln i och med att tre personer som hörde till skolans direktion sades upp från sina arbetsplatser vid cellulosafabriken i Tolkis. Bara några månader efter Heiskanens tal i riksdagen blev en annan finskspråkig folkskola i Borgå landskommun, Boen kansakoulu som låg i Hindhår (Hinthåara), föremål för tidningsskriverier på grund av att det skedde ett avbrott i utdelningen av mat i skolan. Båda händelserna knöts i finsk nationell press till det understöd för mat och kläder för barn som gick i svenskspråkiga folkskolor som en svenskspråkig välgörenhetsstiftelse, Stiftelsen Brita Maria Renlunds minne³, delade ut.

Hur kom det sig att just de ovan nämnda folkskolorna i Borgå landskommun väckte sådan uppmärksamhet och på vilket sätt tog det sig uttryck? Varför lyftes det understöd som Stiftelsen Brita Maria Renlunds minne delade ut fram i samband med de båda finskspråkiga folkskolorna? Vilken betydelse fick händelserna i Svartså och Hindhår för minoritetsskolors finansiella understöd, för hur kommunerna rapporterade om utomstående finansiering till statsmakten och för hur den Renlundiska stiftelsen donerade sina medel?

Metoder, källor och litteratur

I denna uppsats ligger fokus på orsakerna till och följderna av att händelserna i Svartså och Hindhår folkskolor fick så stor genomslagskraft både lokalt och nationellt sett. Tidigare forskning kring folkskoleväsendet och finskhetsrörelsen under mitten av 1930-talet har inte närmare behandlat händelserna i de två skolorna och deras inverkan på hur lagen om statsbidrag tolkades samt vilken roll privat välgörenhet, enskilda aktörer och organisationer spelade i frågan.⁴ Även om utgångspunkten

3. För mera om stiftelsen se Annette Forsén, *Med många järn i elden. K. H. Renlund och Stiftelsen Brita Maria Renlunds minne* sr (Helsingfors 2018).

4. Se till exempel Osmo Kivinen, *Koulutuksen järjestelmämäkehitys. Peruskoulutus ja valtiollinen kouludoktriini Suomessa 1800- ja 1900-luvuilla*, Turun yliopiston julkaisuja, Sarja c, Scripta lingua fennica edita (Turku 1988); Gösta Cavonius, *Från läroplikt till grundskola. Finlandssvensk folkskola under ett halvt sekel 1921–1972*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet (SSLS) 482 (Helsingfors 1978); Aimo Halila, *Suomen kansakoululaitoksen historia*. 4. Osa, *Oppivelvollisuuden alkuvaiheet (1921–1939)*, Suomen tiedettä 3, 4 (Helsinki 1950); Pekka Valtonen, *Kosmopoliitteja ja kansallismielisiä*.

ligger på lokal nivå så är tanken inte att undersöka lokala händelser för deras egen skull, utan de lokala händelserna fungerar som ett verktyg för att visa på större fenomen, något som Knut Kjeldstadli väljer att kalla för en undersökning på lokal nivå i motsats till lokalhistoria.⁵

Arkiven från Mustijoen kansakoulu och Boen kansakoulu förvaras i Borgå stads centralarkiv. Den förstnämnda skolans arkiv består av protokoll, inkomna brev och statistik. Tillsammans med en tredelad historik över skolan skriven av läraren Onni Silvennoinen ger arkivet information om elevantal, ekonomi och aktörer inom skolföreningen samt om hur direktionen och Silvennoinen såg på de händelser som placerade skolan i mitten av den politiska debatten under 1930-talet. Noteras bör att Silvennoinens böcker skrevs för att samla in medel till skolan och att de är starkt präglade av finsknationell retorik.⁶ När det gäller Boen kansakoulu har tyvärr enbart en liten samling inkomna brev bevarats. För att få en inblick i förhållandet mellan de båda skolorna och Borgå landskommun och hur kommunen behandlade ärendet har här därtill använts protokoll från Borgå landskommuns skolutskott, kommunalfullmäktige och kommunalnämnd.

Källor från Stiftelsen Brita Maria Renlunds minnes arkiv belyser hur stiftelsen reagerade på skrivierna i pressen och hur ärendet påverkade stiftelsens utdelning till kommunerna. Protokoll från riksdagens plenum visar i vilka sammanhang, på vilket sätt och av vem skolorna togs upp i riksdagen. Handlingar i justitieombudsmannens arkiv samt skolstyrelsens arkiv i Riksarkivet belyser å sin sida hur klagomål mot landskommunens och stiftelsens agerande sköttes av myndigheterna. Lagar och förordningar ger en bakgrund till utbyggandet av och finansieringen av folkskoleväsendet, kommunernas ansvar och statens understöd till kommunerna. Protokoll från finskhetsförbundet Suomalaisuuden Liittos möten samt tidningsartiklar ger en bild av hur förhållandena upplevdes och presenterades i finsksinnade kretsar. En historik över den finsksinnade ungdomsorganisationen Kansallismielisen Nuorisoliitto ger en inblick i grundandet av finskspråkiga privata folkskolor i svenskspråkiga områden, däribland Borgå lands-

---

Aatteiden kamppailu sotienvälisessä Suomessa (Helsinki 2018); Päiviö Tommila & Maritta Pohls (toim.), *Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia* (Kuopio 1989).

5. Knut Kjeldstadli, *Det förflutna är inte vad det en gång var* (Lund 1998), s. 91–93.
 6. Onni Silvennoinen, *Mustijoen kansakoulu I–III* (Porvoo 1938–1942).

kommun. Nämnada historik, som är skriven av en av huvudaktörerna bakom grundandet av folkskolorna, Salomon Lipasti, präglas av en stark finsk nationell retorik.⁷

Svartså och Hindhår har inte väckt stort intresse inom forskningen. Däremot har det närliggande fabrikkssamhället i Tolkis, där en del elever i den finskspråkiga skolan i Svartså bodde, undersökts av etnologer under 1970-talet. Resultaten av undersökningen publicerades emellertid först 1997. I publikationen ingår några hänvisningar till hurdana skolmöjligheter fabrikkarbetarnas barn hade trots att själva undersökningen inte berörde skolmiljön.⁸ På lokalhistorisk nivå kan här nämnas *Tolkis i ord och bild*, som innehåller en artikel om Mustiojoen kansakoulu baserad på Silvennoinens böcker.⁹ *Hindhår byabok* innehåller däremot knappt någon information om den finskspråkiga skolan på orten.¹⁰

Anders Allardt och Göran Selén belyser i sina sockenhistoriker hur skolväsendet var uppbyggt i Borgå landskommun samtidigt som de ger information om befolkningen och orterna i fråga. Den förstnämnda historiken kom ut i slutet av 1920-talet, den sistnämnda några år innan landskommunen slogs ihop med Borgå stad 1997.¹¹ Allardt som hade verkat som skolinspektör i Borgå stad hade god inblick i folkskolefrågor, men när det gäller språkfrågor bör man ta i beaktande att han var en samtida anhängare av den svenska nationalitetsrörelsen kring A. O. Freudenthal.¹² Noteras kan också att Selén inte skriver något om debatten kring de två skolorna trots att hans far, Edwin

-
7. Salomon Lipasti, 'Kertomukset saavutetusta työstä', *Kansallismielisen Nuorisoliiton vuosikirja ja 30-vuotiskertomus* (Helsinki 1939), s. 22–123.
  8. Tolkis fabrikkssamhälle i Borgå socken, SLS 1050, Svenska litteratursällskapets arkiv (SLS), Helsingfors; Bo Lönnqvist et al., *Industrisamhälle och arbetarkultur: en etnologisk studie över Tolkis cellulosafabrik i Borgå landsbygd 1893–1975*, *Folklivsstudier XX*, SLS 605 (Helsingfors 1997).
  9. *Tolkis i ord och bild. En tillbakablick på ortens utveckling och uppkomst* 1–2, utg. Tolkis Gillet r.f. (Tolkis 1996 och Lovisa 1998) samt *Tolkis i ord och bild 3, En tillbakablick på ortens föreningsliv och det gångna seklet*, utg. Tolkis Gillet r.f. (Tolkis 2001); för artikeln om skolan se Arja Tiittinen, 'Tolkis finska skola', *Tolkis i ord och bild 3*, s. 140–154.
  10. *Hindhår byabok. Hinthaaran kyläkirja*, utg. Hindhår ungdomsförening r.f. (Hindhår 2017), s. 41.
  11. Göran Selén, *Borgå socken genom tiderna I och II* (Borgå 1996 och 1997); Erik Allardt, *Borgå sockens historia I–III* (Borgå 1925–1930).
  12. Erik Allardt, 'Allardt, Anders (1855–1942). Skolman, socialhistoriker, folklivsskildrare', Henrik Knif (huvudred.), *Biografiskt lexikon för Finland 3. Republiken A–L*, SLS 710:3 (Helsingfors 2011).

Selén, var folkskollärare i den svenskspråkiga skolan i Hindhår och utsedd av landskommunen 1936 att intervjua finskspråkiga familjer i området kring Svartså om deras syn på skoldistriktet.¹³

Folkskoleväsendet före 1930-talet

En orsak till att de små finskspråkiga folkskolorna i Svartså och Hindhår blev föremål för ett så stort intresse på 1930-talet var att den allmänna folkskolan som hade införts redan 1866 i Finland var allt annat än allmän. Enligt lagen om allmän läroplikt som trädde i kraft i augusti 1921 skulle visserligen alla barn i åldern sju till tretton år sättas i folkskola om de inte erhöll undervisning i annan skola eller hemma, men som Saara Tuomaala har visat var det inte en självklarhet att gå i skola under mellankrigstiden om man bodde på landsbygden.¹⁴ Det fanns flera orsaker till det här. Dels kom landskommunerna, som inte var bundna vid 1866-års folkskolförordning, överlag sent igång med att grunda folkskolor, dels ledde ekonomiska realiteter till att de nöjde sig med ambulerande undervisning och privatägda skolor. Ett starkt agrarsamhälle, en fattig befolkning samt en gammaldags syn på bildning som något enbart för herrskapet gjorde också att arbete uppfattades som viktigare än skolgång ännu långt in på 1900-talet.¹⁵

År 1898 föreskrev en kejsarlig förordning att landskommunerna skulle grunda skoldistrikt och högre folkskolor. De förpliktigades samtidigt att beakta geografiska, språkliga och befolkningsmässiga förhållanden vid grundandet av skoldistriktet, att grunda skilda skoldistrikt för minoritetsbefolkningen och att grunda en stationär kommunal folkskola i

-
13. Benita Ahlnäs, 'Selén, Göran', *SFV-kalendern 2011*, www.minnesrunor.fi (hämtad 2.6.2019); Protokoll 13.3.1936, Skolutskottet i Borgå landskommuns protokoll 1933–1945, Borgå stads centralarkiv.
  14. Saara Tuomaala, *Työväitekeivistä käsistä puhtaiksi ja kirjoittaviksi. Suomalaisen oppivelvollisuuskoulun ja maalaislasten kohtaaminen 1921–1939*, Bibliotheca historica 89 (Helsinki 2004), s. 102–116.
  15. Förordning angående folkskoleväsendet 11.5.1866, Finlands författningssamling 12/1866; för mera om statsbidrag till kommunerna se Tero Parkkonen, *Kansakoululaitoksen perustaminen 1800-luvun puolivälistä 1900-luvun loppuun. Kuntakokouksen suhtautuminen kansakoulukysymykseen tasa-arvon ja alueellisuuden kannalta*, avhandling pro gradu, Historian ja etnologian laitos (Jyväskylän yliopisto 2008) och Päivi Lipponen, *Kansakouluhanke valtion, kuntien ja kyläyhteisöjen vallanjaon haasteena. Kansakoulujen perustaminen Kuopion maalaiskunnassa vuoteen 1907 mennessä*, Tutkimuksia Helsingin yliopiston soveltavan kasvatustieteen laitos (Helsinki 2006).

distrikt där det fanns över trettio barn i skolåldern.¹⁶ Med förordningen tog statsmakten ett steg mot en starkare kontroll av landskommunerna, vilket stämde väl överens med den allmänna världstrenden som började gå från det privata mot det offentliga inom den sociala sektorn och inom skolsektorn – en trend som gick hand i hand med industrialiseringen, moderniseringen och demokratiseringen av samhället.¹⁷ För landskommunerna innebar förordningen emellertid en stor ekonomisk börda. Det statsbidrag som landskommunerna kunde erhålla för folkskolor täckte enbart delar av kostnaderna för de nya skolorna. Frågor som hur skoldistriktet skulle indelas, vilka byar som skulle få en skola, varifrån medlen för skolhusen skulle erhållas och på vilket språk barnen skulle undervisas upptog tid och resurser. Förordningen skapade också en grogrund för möjliga besvär mot kommunerna.

Hur såg då skolsituationen ut i Borgå landskommun som var en av landets större landskommuner? Den äldsta svenskspråkiga skolan i kommunen, Prästgårdsbackens folkskola, härstammade från 1879. Den finskspråkiga befolkningen, som då bodde främst i de norra delarna av kommunen och uppgick till cirka femton procent av hela befolkningen, fick en egen skola, Tuorilan kansakoulu, 1882. Vid sekelskiftet 1900 hade landskommunen redan sexton folkskolor, varav två finskspråkiga. Trots att kommunen fortsatte att grunda nya skolor under 1910-talet så räckte de inte till eller så var de fel placerade. Liknande problem kämpade också andra landskommuner med i och med att nativiteten var ovanligt hög i Finland under perioden mellan 1898 och 1917 samtidigt som befolkningsunderlaget fluktuerade stort på grund av ökad migration och allt flera barn började gå i skola på landsbygden.¹⁸

I området kring Svartså och Hindhår fanns det enbart två privata skolor vid sekelskiftet 1900. De låg i Tolkis och i Boe, en ort nära Hindhår. När kommunen grundade en kommunal folkskola i området 1906 förlades den till Svartså som låg mellan de båda orterna.

-
16. Hans Kejslerliga Majestäts Nådiga Förordning angående befrämjande av högre folkskolors inrättande i landskommunerna i Finland 24.5.1898, Samling av författningar för Storfurstendömet Finland, 20/1898.
  17. Kivinen, *Koulutuksen järjestelmäkehitys*, s. 129–130; Lipponen, *Kansakouluhanke valtion, kuntien ja kyläyhteisöjen vallanjaon haasteena*, s. 35–37; Peter H. Linder, *Growing Public. Social Spending and Economic Growth since the 18th Century*, vol 1 (Cambridge 2004) s. 87–122.
  18. Allardt, *Borgå sockens historia* III, särskilt s. 140–208; Selén, *Borgå socken* I, s. 395–428; Tuomaala, *Työväitekeivistä*, s. 66–77.

Fyra år senare övertog kommunen de privata skolorna i Tolkis och Boe. I samband med det flyttades folkskolan i Boe till Hindhår. Skolorna ifråga var svenskspråkiga, men så var befolkningen i området också övervägande svenskspråkig. Den närmaste platsen där det gavs undervisning på finska var österom Tolkis, i Hammars, där det fanns en privat tvåspråkig skola.¹⁹ Elevantalet i Hammars växte kraftigt efter sekelskiftet 1900 i och med att antalet finskspråkiga invånare ökade i de södra delarna av landskommunen. Ökningen som i hög grad berodde på industrialiseringen skedde främst nära varvet i Hammars och vid ångsågen som låg på öarna utanför Hammars, men också västerut i Tolkis där det fanns en ångsåg och en cellulosaafabrik. I Hindhår, som ligger norrut längs Svartsån, ökade den finskspråkiga befolkningen dels som en följd av att Hindhår gård parcellerades i början av 1900-talet, dels som en följd av att orten fick ett garveri 1911. Hindhår som hade en tågstation var därtill något av en knutpunkt i området.²⁰

I och med att den finsknationella medvetenheten växte blev tillhörigheten till en språkgrupp allt viktigare samtidigt som skolbildningens betydelse för finskspråkigas möjligheter att nå högre positioner i samhället ytterligare framhävd. Det ledde till ökade krav på undervisning på det egna modersmålet. Då de ekonomiska resurserna inte räckte till tvingades kommunalstämman, senare kommunalfullmäktige, att prioritera. Enligt Allardt fattades besluten i Borgå landskommun enbart av ekonomiska och praktiska hänsyn. Han framförde därför stark kritik mot att den finskspråkiga minoriteten besvärade sig över kommunens beslut och därtill implicerade att beslutsfattandet i kommunen styrdes av språkpolitik.²¹ Selén valde i motsats till Allardt att tona ner de språkkonflikter som uppstod inom kommunen. Han konstaterade dock att man någon gång kunde spåra en ”viss språklig irritation” mellan grupperna.²²

Irritationen som Selén nämnde hänförde sig bland annat till att Borgå landskommun 1906 blev tvungen att ta över en finskspråkig privat folkskola i Finnby efter att klagan hade väckts mot kommunen hos

19. Selén, *Borgå socken* II, s. 411 och 422; *Tolkis i ord och bild* del 2, s. 37–51.

20. *Hindhår Byabok*, s. 9. Noteras kan att vid 1920 års parcellering övergick parcellerna till Svenska småbruk och egna hem. Allardt, *Borgå sockens historia* II, s. 174 och *Borgå sockens historia* III, s. 160–163.

21. Allardt, *Borgå sockens historia* III, s. 143–203.

22. Selén, *Borgå socken* I, s. 311.

länets guvernör. En liknande situation uppstod närmare tio år senare i Jackarby. Efter en lång besvärprocess, under vilken kommunen starkt ifrågasatte de uppgifter som ledningen för den privata skolan hade lämnat in gällande antalet bofasta finskspråkiga barn på orten, förpliktigade senaten kommunen att tillgodose de finskspråkigas behov av skolgång i hela kommunen. Som en följd av det slog landskommunen 1916 fast att det skulle finnas hela nio finskspråkiga skoldistrikt i kommunen.²³ Den tvåspråkiga folkskolan i Hammars övertogs också 1917 av kommunen och omvandlades till en enspråkigt finsk skola.²⁴

Införandet av skoldistrikt och högre folkskolor ledde till att närmare 70 procent av barnen på landsbygden deltog åtminstone något år i folkskoleundervisning i slutet av 1910-talet.²⁵ Trots att det hade skett en förbättring sedan slutet av 1800-talet så var, enligt Sirkka Ahonen, jämlikheten inom skolväsendet sämre och den allmänna skolnivån lägre i Finland än i andra europeiska länder.²⁶ På landsbygden var andelen svenskspråkiga folkskolor därtill fortfarande större än andelen finskspråkiga skolor.²⁷ År 1917 gavs kommunerna större beslutsrätt i skolfrågor samtidigt som allmän rösträtt infördes på kommunnivå. Inbördeskriget 1918 gjorde emellertid att statsmakten på nytt stärkte greppet om kommunerna.²⁸ Samtidigt skedde en större fokusering på barn och skolutbildning. Den vita borgerliga medelklassen ville nämligen försäkra sig om att arbetarbarnen uppfostrades till laglydiga medborgare. Via skolorna hoppades man kunna förena befolkningen och befrämja identitetsbyggandet. Folkbildningen blev därmed en viktig del av det samhälleliga maktutövandet.²⁹

---

23. Allardt, *Borgå sockens historia* III, s. 181–185; Selén, *Borgå socken II*, s. 423–425.

24. Monica Ståhls, 'Arbetaren och cellulosafabriken', Bo Lönnqvist et al., *Industrisamhälle och arbetarkultur*, s. 234.

25. Tuomaala, *Työvätekeivistä*, s. 75.

26. Sirkka Ahonen, *Yhtenäinen koulu. Tasa-arvo vai tasapäisyttä?* (Tampere 2003), s. 69–71 och 106–108.

27. Cavonius, *Från läroplikt till grundskola*, s. 23 och 25.

28. Kommunallag för landskommunerna och Kommunallag för städerna 108/1917; Panu Pulma, 'Kuntien itsehallinto, paikallinen demokratia ja valtio', Jorma Salovuori (toim.), *Valta ja byrokratia Suomessa 1809–1998*, Valtioneuvoston kanslia (Helsinki 1999), s. 240–241.

29. För mera om detta se Pauli Arola, *Tavoitteena kunnon kansalainen. Koulun kansalaisuskasvatuksen päämäärät eduskunnan keskusteluissa, 1917–1924*, Helsingin yliopiston kasvatustieteen julkaisuja (Helsinki 2003); Oona Ilmolahti, *Eheys ja ennakoluulo. Työväenyhteisön ja kansakoulunopettajiston jännitteinen suhde Helsingissä sisällissodasta*

När den allmänna läroplikten infördes i Finland 1921 skedde det långt senare än i andra europeiska länder. Lagen förpliktade kommunerna att se till att barn i läropliktig ålder skulle ha tillgång till en tvåårig lägre och en fyraårig högre folkskola inom fem kilometer från hemmet. Vissa undantag gjordes om invånarantalet var litet eller om geografiska orsaker gjorde att kommunen inte kunde uppfylla sin plikt. En högre folkskola måste grundas om det fanns över trettio barn i ett distrikt och en lägre om det fanns över femton barn. Om antalet barn var färre kunde undervisningen ges i reducerade skolor med en lärare för alla sex klasser. Om avstånden blev för stora eller om antalet barn var för få för att grunda en minoritetsskola skulle barnen erhålla skolgång på majoritetsspråket såvida undervisning inte ordnades på annat sätt av föräldrarna.³⁰ För att driva på genomförandet av den allmänna läroplikten beviljade statsmakten mer statsbidrag åt kommunerna. Därigenom knöts kommunerna ännu fastare till statens styrning.³¹

Enligt lagen om folkskolornas kostnader från 1921 betalade staten lärarnas löner i landskommuner samt två tredjedelar av de ”verkliga kostnaderna” för skolbyggnadernas underhåll, införskaffandet av skolinventarier och skolmaterial samt hälsovård. Städerna fick ersättning för en fjärdedel av kostnaderna för skolmaten och lärarnas löner. På landsbygden tillföll det kommunen att bevilja understöd för mat och kläder. Om skolvägen var över fem kilometer måste kommunen delta i kostnaderna. Landskommunerna kunde erhålla tjugotill trettio procent ersättning för byggandet eller hyrandet av skolhus samt fyrtio till sextio procent av det totala byggnadsbeloppet som amorteringslån, medan städerna erhöll ett understöd på tjugofem procent av värdet av byggnaderna och hyrestomten.³² Det förblev, som senare framgår, något oklart vad som menades med ”verkliga kostnader”. Paragraferna om skolmat och kläder för fattiga barn på landsbygden väckte också uppseende. Tidigare hade det varit vanligt att de medellösa kostnader täcktes av kommunen och olika välgörenhetsföreningar, medan elever som inte var medellösa betalade sina måltider själva. Nu slutade en del kommuner dela ut mat eftersom de tolkade lagen som att alla elevers matkostnader borde täckas ur kommunens kassa. Ett annat problem

1930-luvulle, Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura (Tampere 2017).

30. Lag om läroplikt 15.4.1921, Finlands författningssamling (FFS) 102/1921.

31. Jukka Sarjala, *Suomalainen koulutuspolitiikka* (Helsinki 1981), s. 36–38.

32. Lag om kostnaderna för folkskoleväsendet, 15.4.1921, FFS 102/1921.

var att redovisningen över utgifterna var för detaljerad. Det var också svårt att skilja på kostnader som täcktes av statsbidraget och kostnader som inte gjorde det. I *Kommunaltidningen* noterades det också att lagen inverkade negativt på välgörenhetsföreningarna i och med att statsmakten tog över deras verksamhetsfält.³³ När landskommunerna 1926 började erhålla två tredjedelar statsbidrag för kostnader som kom från skolskjutsar samt skolmat och kläder för fattiga elever uppstod, som senare framkommer, situationer där det privata och det offentliga understödet blandades i kommunens kassa.³⁴

Enligt förordningen angående läropliktens verkställande erhöll enbart sådana privata folkskolor som hade grundats *före* 1921 statsunderstöd på samma villkor som de kommunala skolorna.³⁵ Tanken var att understöda utvecklingen från privata skolor till kommunala skolor. Det gjorde emellertid att den ekonomiska situationen blev ohållbar för många minoritetsskolor på landsbygden. För att råda bot på det stiftades en särskild lag för privata folkskolor 1925. Enligt den kunde skolor på landsbygden som hade grundats efter 1921 beviljas ett understöd per elev som motsvarade 50 procent av det understöd som kommunen erhöll av staten för motsvarande elev. Privata skolor som hade grundats före 1921 skulle, om man bortsåg från byggnadsunderstöd, erhålla stöd på samma villkor som de kommunala skolorna så länge de uppfyllde de villkor som fanns uppsatta för folkskolorna.³⁶ År 1931 infördes emellertid en lagändring som ställde krav på att högre folkskolor och reducerade folkskolor skulle verka i egna skolbyggnader. Även om skolstyrelsen beviljade undantagstillstånd för byggtvånget till 1937 så ledde lagändringen till ökade kostnader för kommunerna och de privata skolorna.³⁷ Det var antagligen en bidragande orsak till att direktionerna för de privata skolorna ytterligare försökte pressa kommunerna att ta över deras verksamhet samtidigt som kommunerna var ännu mindre benägna att göra det. Noteras kan att 1938 erhöll enbart 25 privata folkskolor på landsbygden statsunderstöd.³⁸

33. *Kommunaltidningen för Finlands svenska landsbygd* 1.7.1923.

34. Lag angående kostnaderna för folkskoleväsendet 8.6.1926, FFS 180/126.

35. Förordning om verkställigheten av lagen den 15 april 1921 angående kostnader för folkskoleväsendet, 1.7.1921, FFS 184/1921.

36. Lag om statsunderstöd åt privata folkskolor 21.2.1925, FFS 69/1925.

37. Halila, *Suomen kansakoululaitoksen historia*, s. 89–99, 110–111 och 387.

38. Selén, *Borgå socken* II, s. 428 och Veli-Matti Autio, *Opetusministeriön historia 4. Ensimmäisen tasavallan kulttuuripolitiikka 1917–1944* (Helsinki 1986), s. 305.

I Borgå landskommun var situationen vid införandet av den allmänna läroplikten bättre än i flertalet andra landskommuner i och med att kommunen hade rätt många kommunala folkskolor. Antalet finskspråkiga folkskolor tillfredsställde emellertid inte den finskspråkiga befolkningen som redan uppgick till över trettio procent av hela befolkningen och som allt oftare bodde på orter som var svenskspråkiga.³⁹ När antalet elever enligt kommunen inte räckte till för en kommunal skola, uppstod privata folkskolor. En av dem var den Boen kansakoulu i Hindhår som grundades 1922 av direktören för garveriet på orten, Jeremias Saarinen. Skolans understödsförening ansökte direkt efter att skolan grundats om att kommunen skulle ta över den, ett förfarande som var rätt vanligt. Det dröjde emellertid ända till 1931 innan kommunen, motvilligt, tog över skolan.⁴⁰

Som ovan har beskrivits innebar införandet av lagen om läroplikt nya uppgifter och kostnader för kommunerna som på sina håll tvingades höja kommunalskatterna med upp till fyrtio procent. För att underlätta situationen uppgick övergångstiden för implementeringen av lagen till sexton år för landskommuner, en tid som senare förlängdes med ytterligare tio år. För städer var tiden kortare. Den långa övergångstiden möjliggjorde att landskommunerna drog ut på grundandet av skolor. När undantagstiden gick ut 1937 saknade 267 skoldistrikt på glesbygden fortfarande en folkskola.⁴¹ Om det fanns en språkminoritet i kommunen väckte hänvisningar till övergångstiden i det då rådande språkklimatet lätt anklagelser om att förhållningen skedde på språkliga grunder. Huruvida så verkligen skedde i Borgå landskommun har inte kunnat påvisas inom ramen för detta arbete. Det är emellertid inte omöjligt att enskilda aktörer inom kommunens ledning hade sådana motiv.

Noteras bör att även om landskommunerna grundade de folkskolor som lagen stipulerade så var skolmöjligheterna fortfarande sämre på landsbygden än i städerna. Avstånden var långa och kommunikationerna dåliga. Många folkskolor på landsbygden arbetade därtill med en förkortad lärokurs där läsåret anpassades enligt det behov av säsongsarbetskraft som fanns inom jordbruket, på sågar och inom

---

39. Selén, *Borgå socken* I och II; Lönnqvist et al., *Industrisamhälle och arbetarkultur*.

40. Selén, *Borgå socken* II, s. 426; *Hindhår byabok*, s. 41.

41. Halila, *Suomen kansakoululaitoksen historia*, s. 19–24.

andra näringsformer på landet. Förändringar i arbetslagstiftning och nya tekniska innovationer hade visserligen gjort att det inte var lönsamt att använda barnarbetskraft inom industrin, men på landsbygden fortsatte man med det ända in på 1950-talet. Dels fanns det inte någon lagstiftning som begränsade barnarbete inom jordbruk, dels var motståndet mot accepterade former av avlönat barnarbete inte tillräckligt stort i och med att landet var fattigt.⁴²

Finsknationella krafter intresserar sig för skolväsendet i Borgå landskommun

En orsak till att de två finskspråkiga folkskolorna i Borgå landskommun blev föremål för ett så stort intresse var den växande finskhetsrörelsen. Våren 1931 vände sig Akateeminen Karjala Seura (AKS) till de finskspråkiga nationerna vid Helsingfors universitet och till andra organisationer för att erhålla medel och representanter till en kommitté som skulle undersöka hurdana bildningsförhållandena för finskspråkiga var i svenskspråkiga trakter. AKS hade grundats 1922 efter att försöken att hjälpa frändefolken i Östkarelen och att skapa ett Storfinland hade misslyckats. Organisationens mål var att hjälpa de karelska flyktingarna samt att stärka den nationella enheten. I svallvågorna efter stadfästandet av regeringsformen och språklagen som båda slog fast att det självständiga Finland hade två nationalspråk började AKS driva en ”äktfinsk linje” som stod nära Agrarförbundets ideologi. Till det hörde bland annat krav på en förfinskning av Helsingfors universitet.⁴³

Orsaken till den föreslagna undersökningen var att det enligt AKS idkades påtryckningar mot den finskspråkiga minoriteten för att den skulle placera sina barn i svenskspråkiga skolor. Kommittén önskade därför räkna antalet finskspråkiga barn i kommunerna samt söka en bekräftelse på antalet barn av församlingen på orten. Bland de organisationer som gick med på att finansiera verksamheten fanns förutom de finskspråkiga nationerna *Suomalaisuuden Liitto*, *Aitosuomalaisu-*

42. Marjatta Rahikainen, 'Arbete eller skola? Om minderårigas arbete i Finland under mellankrigstiden', *Historisk Tidskrift för Finland* 81 (1996:3), s. 321–342;

43. För AKS ideologi se Kaarlo Sulamaa, 'Aks:n ideologia. Heimoaatetta, aitosuomalaisuutta ja kansakokonaisuuden tavoittelua' och Heikki Roiko-Jokela, 'Suur-Suomi on yhtä kuin isänmaa', Mikko Uola (toim.), *AKS:n tie. Akateeminen Karjala-Seura isänmaan ja heimoaatteen asialla* (Helsinki 2011), s. 15–94 och Risto Alapuro, *Akateeminen Karjala-Seura. Ylioppilaslilke ja kansa 1920- ja 1930-luvulla* (Helsinki 1973).

den Liitto, Suomalaisen kansakoulun ystävät och Kansallismielisen Nuorisoliitto. Senare deltog också Suomalaisen koulun ystävät samt Helsingfors universitets studentkår, som var starkt influerad av AKS.⁴⁴ Kommittén skulle också arbeta för en höjning av anslaget till privata folkskolor. Den kunde rätt snabbt informera sina ledamöter om att undervisningsminister Antti Kukkonen (Agrarförbundet) ställde sig positiv till ärendet.⁴⁵ Enligt protokollen lovade skolstyrelsens dåvarande överdirektör Oskari Mantere (Nationella Framstegspartiet) att göra sitt bästa för att höja anslagen, medan statsministern Johan Emil Sunila (Agrarförbundet) intog en välvillig inställning i frågan.⁴⁶

Själva undersökningen utfördes av studenter från Helsingfors universitet. Sulo Saaristo från Eteläsuomalainen Osakunta samlade in informationen från Borgå landskommun. Enligt Silvennoinen var Saaristo den ledande figuren i denna grupp av studenter.⁴⁷ Kommittén önskade att representanterna utgick från föräldrarnas modersmål när de räknade antalet barn. Enligt kommittén var det nämligen ingen idé att räkna barn som hade finska som sitt starkaste språk eftersom ett finskspråkigt barn som hade gått i svenskspråkig skola lätt talade bättre svenska. Av samma orsak lönade det sig inte heller att kontrollera hur många barn som hade gått i skriftskola och på vilket språk eftersom barnen kunde ha blivit inskrivna som svenskspråkiga om de hade svarat prästen på svenska. På det sättet kom Saaristo fram till att det i området runt Tolkis fanns 49 barn som behövde finskspråkig skolundervisning varav 29 med två finskspråkiga föräldrar och 20 med en finskspråkig förälder. Resultaten av undersökningen gavs till ett åttiotal tidningar samt till skolstyrelsen och Undervisningsministeriet.⁴⁸

Saaristos uträkning över antalet finskspråkiga barn ifrågasattes av Borgå landskommun, som gjorde egna uträkningar och kom till att av de 49 barnen talade tio bättre svenska än finska. Enligt kommunens

---

44. Protokoll 26.5.1931 och 12.11.1931, Kansakoulututkimustoimikunnan pöytäkirjoja 1931, Suomen kielen asema 6, Suomalaisuuden Liitto, Riksarkivet (RA), Helsingfors.

45. Protokoll 1.6.1931, 26.7.1931 och 27.7.1931, Kansakoulututkimuksen toimikunnan pöytäkirjoja 1931, Suomen kielen asema 6, Suomalaisuuden Liitto, RA, Helsingfors; Silvennoinen, *Mustijoen kansakoulu I*, s. 10.

46. Protokoll 12.11.1931, Kansakoulututkimuksen toimikunnan pöytäkirjoja 1931, Suomen kielen asema 6, Suomalaisuuden Liitto, RA, Helsingfors.

47. Protokoll 26.7.1931 och 27.7.1931, Kansakoulututkimuksen toimikunnan pöytäkirjoja 1931, Suomen kielen asema 6, Suomalaisuuden Liitto, RA, Helsingfors.

48. Protokoll 10.12.1931, Suomen kielen asema 6. Suomalaisuuden Liitto, RA, Helsingfors.

utredning ville hela 14 hellre gå i svensk skola. Uppgiften gjorde att *Hufvudstadsbladet* meddelade att ”den finska bluffen i skolstriden” hade blivit avslöjad. Tidningen noterade också samma höst att de finskspråkiga skolorna i Hindhår och Hammars inte upplevde att deras verksamhet stördes av svenskspråkiga.⁴⁹ Det dröjde inte länge så gjordes ännu en tredje undersökning. Studenterna Torsten Aminoff och Leo Lavi (pseudonym för Ilmari Unho), som representerade diametralt olika språkgrupperingar vid universitetet, kom till att 22 barn behövde finskspråkig skolundervisning i området runt Tolkis. Aminoff och Lavi ansåg att fördelningen mellan antalet finsk- och svenskspråkiga folkskolor (20 finsk- och 66 svenskspråkiga) i kommunen var rättvis, men att det på grund av avstånden ändå skulle behövas några nya finskspråkiga skolor. De föreslog att kommunen skulle informera föräldrarna om möjligheterna att erhålla understöd för skolresor och att den skulle överväga att grunda ett finskspråkigt skolhem.⁵⁰

Den något förvirrande debatten om hur antalet barn skulle räknas ebbade mer eller mindre ut mot slutet av 1931 efter att landskommunen hade övertagit Boen kansakoulu i Hindhår, som hade ansökt om att bli kommunal ända sedan den grundades 1922. Troligen var det skoldirektionens upprepade försök att få landskommunen att ta över skolan som från början hade väckt finshetsrörelsens intresse för området. Landskommunen övertog skolan rätt motvilligt. Som *Borgåbladet* konstaterade skedde det just innan besvären mot kommunens förfarande flyttades från skolstyrelsen till landshövdingen.⁵¹ Att just kommitténs arbete i Borgå landskommun väckte så stor uppmärksamhet berodde också på att kommunen var en av de större landskommunerna i landet och ett potentiellt starkt område för finskspråkig inflyttning. Det faktum att det tidigare hade funnits liknande fall i landskommunen ifråga bidrog ytterligare till att göra den till ett lämpligt slagträ i de växande motsättningarna mellan språkgrupperna.

Som en följd av diskussionerna om folkskolorna på landsbygden infördes förändringar i lagen om läroplikt 1929 och 1931. Första gången infördes ett förtydligande för sådana fall där det inte fanns tillräckligt

---

49. *Hufvudstadsbladet* 24.10.1931 och 6.12.1931.

50. För mera om Aminoffs och Lavis undersökning se *Hufvudstadsbladet* 18.11.1931 och 6.12.1931.

51. *Borgåbladet* 27.10.1931.

många barn i ett distrikt för att grunda en minoritetsskola. Om vägen till en skola i ett annat distrikt var under fem kilometer fick kommunen enligt den förändrade lagen flytta eleven till annat distrikt utan målsmans samtycke. Annars fick målsman och kommunen flytta eleven enbart med den andras bifall.⁵² Andra gången ändrades formuleringen om att undervisningen skulle ges på elevens modersmål om målsmannen så krävde till att eleven var skyldig att gå i skola på majoritetens språk om det inte fanns tillräckligt med elever för en minoritetsskola på orten och om målsmannen inte kunde sköta om att läroplikten uppfylldes på annat sätt. Orsaken till den sistnämnda ändringen var, enligt Veli-Matti Autio, att man från finskhetsrörelsens håll ansåg att den första formuleringen hade lett till att finskspråkiga barns föräldrar blev utsatta för påtryckningar från svenskspråkigt håll.⁵³

En annan organisation som var aktiv inom språkfrågorna var Suomalaisuuden Liitto, som hade grundats 1906 för att upprätthålla det finska språket och den finska litteraturen. Förbundet hade sedan 1920-talets slut dominerats av AKS medlemmar, men Mäntsäläupproret gjorde att dess ledning med ordförande Urho Kekkonen i spetsen valde att distansera sig från AKS efter 1932.⁵⁴ Kekkonen efterträddes 1933 av professor V. A. Heiskanen som var en känd geodetiker. Heiskanen valdes 1933 in i riksdagen som representant för Agrarförbundet och var också ledamot av grundlagsutskottet. Under hans ledning började förbundet inta en starkare position inom finskhetsrörelsen.⁵⁵ Suomalaisuuden Liitto hade en regelbunden kontakt med Hindhår by som gick över den finskspråkiga läsestugan på orten och eldsjälens bakom den, läraren och författaren Heikki Toppila.⁵⁶ Toppila hade flyttat till orten 1932 då hans hustru blev lärarinna i den finskspråkiga skolan på orten. Det finansiella understöd som läsestugan erhöll av förbundet och kontakten med Toppila bidrog säkert till förbundets intresse för området i

---

52. Lag angående ändrad lydelse av 10 § i lagen om läroplikt given den 15 april 1921, 18.11.1929, FFS 369/1929.

53. Lag angående ändrad lydning av 11§ i lagen om läroplikt av den 15.april 1921, 19.6.1931, FFS 214/1931; Autio, *Opetusministeriön historia* 4, s. 305.

54. Valtonen, *Kosmopoliitteja ja kansallismielisiä*, s. 225–229.

55. Juhani Kaakkuri, *Maapallon mittaaaja. V. A. Heiskanen elämä*, Ursan julkaisuja 108 (Helsinki 2008).

56. Centralstyrelsens Protokoll 21.2.1934, Pöytäkirjoja 1931–1941, Suomalaisuuden Liitto, RA, Helsingfors.

fråga, även om finskhetsrörelsen hade visat intresse för landskommunens skolpolitik redan i ett tidigare skede, så som framkommit ovan.⁵⁷

I Borgå landskommun fortsatte den finskspråkiga befolkningen att grunda privata folkskolor. År 1933 grundades en privat finskspråkig folkskola i Prästgårdsbacken och 1934 stod Svartså i tur. Enligt protokollet från det konstituerande mötet för understödsföreningen för Mustijoen kansakoulu hade mötet sammankallats av ”asianharraste-lijat”, det vill säga av personer som förstod sig på och var intresserade av ärendet. Orsaken var att tiotals barn inte fick finskspråkig skolorundervisning då närmaste finskspråkiga skola låg i Hammars. Bland dem som närvarade på mötet fanns lyceiläraren Heikki Lehmusto, folkskolläraren Salomon Lipasti och försäkringsinspektören E. A. Sovijärvi.⁵⁸ Deras intresse för saken var mångbottnat. Som lärare hade Lipasti och Lehmusto ett naturligt intresse för skolväsendet. Lipasti arbetade därtill vid tiden för grundandet av Mustijoen kansakoulu som lärare vid en annan skola i landskommunen, Papinmäen koulu, som han hade varit med och grundat ett år tidigare. Lehmusto, som ursprungligen hette Lindholm, hade vuxit upp i ett hemman i Kerkko by i Borgå landskommun och var väl förtrogen med kommunens skolförhållanden.⁵⁹

Lehmusto och Sovijärvi var aktiva inom den så kallade ”äktfinska” rörelsen som var en fortsättning på den fennomanska nationalismen från 1800-talets slut. De arbetade som redaktör respektive redaktionssekreterare/ekonom för tidningen *Aitosuomalainen*. Tidningen var språkrör för Aitosuomalaisuuden Liitto, en organisation som hade uppstått som en följd av missnöje med språklagen från 1922. Namnet hänvisade till organisationens profil som gick ut på att understöda allt som var äkta finskt. Aitosuomalaisuuden Liitto engagerade sig i språkfrågor på alla plan och understödde bland annat förfinsknigen av efternamn, införandet av engelska i stället för svenska i skolor samt en förfinskning av Helsingfors universitet. Förbundet blev efterhand mera radikalt i språkfrågan och efter 1930-talet började tidningen också,

---

57. Brev Heikki Toppila 15.3.1936 till Jussi Koskiluoma, Kirjeenvaihtoa 1934–1937, Suomalaisuuden Liitto, RA, Helsingfors.

58. Protokoll 16.8.1934, Pöytäkirjat ja toimitteet 1934–1975, Mustijoen koulu, Borgå landskommun, Borgå stads centralarkiv.

59. Juha Kanerva, 'Lehmusto, Heikki (1884–1958)', nätpublikationen *Kansallisbiografia*, Studia Biographica 4. Helsinki: Suomalaisuuden Kirjallisuuden Seura, 1997– (hämtad 10.5.2019).

influerad av AKS, propagera för ett Storfinland och en förflyttning av gränsen i öst. Aitosuomalaisuuden Liitto hade några tusen medlemmar, men det fanns långt fler som understödde organisationens ”äktfinska” ideologi.⁶⁰

Lehmusto var därtill ordförande, Lipasti sekreterare och Sovijärvi kassör inom Kansallismielisten Nuorisoliitto som hade uppstått inom Finska partiet 1908. Enligt förbundets program från 1917 arbetade det för att finska språket skulle få en dominerande ställning i samhället, för att förbättra finskspråkigas självkänsla och för att stärka den nationella enheten. För att uppnå målen satsade man på bildningsarbete och användningen av finska. Organisationen gav ut tidskriften *Nuorten nuija*.⁶¹ I början av 1920-talet började den engagera sig i grundandet av privata finskspråkiga skolor på flertalet svenskspråkiga orter i Österbotten. År 1926 föreslog Lipasti och Lehmusto att förbundet skulle stärka bildningsarbetet i svenskspråkiga kommuner, vilket inledde en satsning på att grunda privata finskspråkiga skolor i dylika kommuner. Organisationen låg under de följande tolv åren bakom grundandet av hela 23 privata finskspråkiga skolor i svenskspråkiga kusttrakter. Till dem hörde tre skolor i Borgå landskommun, Myllykylän koulu (1929, senare Ilonan kansakoulu), Papinmäen koulu 1933 och Mustijoen kansakoulu 1934.⁶²

Lipasti lyfts vanligen fram som den drivande kraften bakom skolorna. Silvennoinen nämner också Lipasti som huvudaktören bakom grundandet av Mustijoen kansakoulu. I Kansallismielisen Nuorisoliitos trettioårshistorik lyfter Lipasti själv emellertid fram att Lehmusto, som var lärare i Helsingfors privata lyceum, redan långt tidigare hade försökt grunda en skola i Prästgårdsbacken och en skola i Tolkis.⁶³ Det är således möjligt att det egentligen var Lehmusto som stod bakom idén att grunda en skola i området. Klart är emellertid att Kansallismielisen Nuorisoliitto stod bakom arbetet med att införa finskspråkiga minoritetsskolor på gräsrotsnivå, medan AKS och Suomalaisuuden Liitto

60. Valtonen, *Kosmopolitteja ja kansallismielisiä*, s. 234–249.

61. Lipasti, 'Kertomukset', s. 22–123; för ungdomsrörelsens program 1917 se "Eräs 20-vuotiskokous", *Nuorten nuija* 1937:1, s. 12.

62. Lipasti, 'Kertomukset', s. 63–65 och 122; Selén, *Borgå socken* II, s. 426 och *Borgå socken* I, s. 311.

63. Lipasti, 'Kertomukset', s. 111; Silvennoinen, *Mustijoen kansakoulu* I, s. 8; Kanerva, 'Lehmusto', nätpublikationen *Kansallisbiografia* (hämtad 10.5.2019).

främst kanaliserade den frustration som många finskspråkiga upplevde då deras barn inte alltid hade samma skolmöjligheter som svenskspråkiga barn i svenskspråkiga landskommuner.

I det konstituerande mötet för skolans understödsförening deltog också Lipastis son läraren Väinö Lipasti och ett antal ordsbor. Joonas Salonen, som var arbetsledare vid fabriken i Tolkis, valdes till ordförande för skolans understödsförening. Lehmusto och Salomon Lipasti valdes också in i styrelsen, men den förstnämnde deltog enbart i det första mötet och den sistnämnde flyttade bort efter ett år. Silvennoinen valdes till skolans första lärare, en position han innehade till 1942. Skolan startade som en reducerad skola. Den verkade under de tre första åren i en bastubyggnad som Salonen ägde.⁶⁴ Bilden av den lilla skolbyggnaden väckte starka känslor, något som man inte var sen att utnyttja i propagandasyfte inom finskhetsrörelsen.

Enligt den statistik som skolan gjorde upp fanns det under det första läsåret 32 finskspråkiga skolbarn i distriktet, varav 15 gick i Mustijoen kansakoulu. De var alla antecknade som finskspråkiga och tolv av dem uppgavs ha arbetarbakgrund. Skolfrågan var sist och slutligen också i stor utsträckning en klassfråga. De som inte gick i den nya privata skolan gick antingen i svenskspråkiga skolor eller i Hammars finska skola, eller så gick de inte alls i skola. Att antalet elever var så lågt föranledde direktionen att diskutera huruvida det var i enlighet med läropliktslagen att finskspråkiga barn gick i svenskspråkiga skolor. Antalet elever ökade emellertid till 25 elever nästa läsår. Skolans ledning räknade däremot med att det fanns upp till 54 finskspråkiga skolbarn i nejden. Skolans direktion kom därför i september 1935 in till kommunalfullmäktige med en anhållan om att Boe finskspråkiga skoldistrikt skulle delas så att Svartså, Sillvik, Tolkis och Karleby skulle bilda ett nytt distrikt under Mustijoen kansakoulu. Skolan ansökte också om finansiellt understöd av kommunalfullmäktige.⁶⁵

---

64. Protokoll 16.8.1934, 19.8.1934 och 26.8.1934, Pöytäkirjat ja toimitteet 1934–1975, Mustijoen koulu, Borgå landskommun, Borgå stads centralarkiv; Lipasti, 'Kertomukset', s. 108, 111–113, 114–115; Silvennoinen, *Mustijoen kansakoulu II*, s.4.

65. Statistik 1934–1936, Toimitteet, Mustijoen koulu, Borgå landskommun, Borgå stads centralarkiv; Protokoll 13.9.1935, Mustijoen koulu, Pöytäkirjat ja toimitteet 1934–1975, Borgå stads centralarkiv.

Konflikten utlöses i Svartså

Borgå landskommuns reaktion på Mustijoen kansakoulus förfrågning om att dela skoldistriktet och anhållan om understöd av kommunen väckte på nytt frågan om hur antalet elever i distriktet skulle räknas och vem som kunde anses berättigad till understöd. Enligt kommunalfullmäktige kunde ett understöd beviljas enbart om barnen var finskspråkiga och inte kunde gå i de finska skolorna i Hammars eller Boe. Fullmäktige överlät emellertid beslutet om vilka elever som skulle tas i beaktande för understödet till skolutskottet. Slutresultatet blev att skolan enbart kunde räkna med understöd för två elever. Orsaken var att en del elever inte var i läropliktsålder och att flera elever hade närmare väg till skolan i Hammars eller i Hindhår. Elva elever var därtill tvåspråkiga och hade tidigare gått i den svenska skolan. När det gällde en delning av skoldistriktet inkom såväl direktionen för Boen kansakoulu som skolinspektören i Borgå landskommun, Samuel Ronimus, med åsikter om att det skulle inverka skadligt på de redan existerande kommunala skolorna. Skolutskottet föreslog å sin sida att delar av Svartså och Tolkis kunde flyttas över till Hammars skoldistrikt.⁶⁶ Kommunledningen som anade sig till att den skulle möta kritik lät läraren i den svenska folkskolan i Hindhår, Edwin Selén, och polismästaren i landskommunen räkna eleverna ännu en gång under våren 1936. Resultatet förblev detsamma, en delning kunde bli aktuell enbart om antalet finskspråkiga barn i skolåldern steg i området.⁶⁷ Beslutet innebar en stor ekonomisk förlust för den nygrundade skolan i Svartså och ledde till att konflikten mellan kommunen, vars ledning var svenskspråkig, och skolan fördjupades.⁶⁸

En orsak till att förhållandet mellan kommunen och skolan redan var spänt var det faktum att tre av den nya skolans direktionsmedlemmar hade sagts upp från fabriken i Tolkis ungefär vid samma tidpunkt

66. Protokoll 7.11.1935 och 23.1.1936 med brev från direktionen för Boen kansakoulun 9.12.1935 och kontrollista över eleverna som bilaga till brevet, Skolutskottet i Borgå landskommuns protokoll 1933–1945, Borgå stads centralarkiv; Protokoll 27.9.1935 och 22.11.1935 med brev från Jonas Salonen 14.9.1935 som bilaga, Kommunalfullmäktige i Borgå landskommun 1935, Borgå stads centralarkiv.

67. Protokoll 17.4.1936, Kommunalnämnden i Borgå landskommun 1935–1936, Borgå stads centralarkiv; Protokoll 13.3.1936 och 22.4.1936, Skolutskottet i Borgå landskommun 1933–1945, Borgå stads centralarkiv.

68. För Borgå landskommuns ledning se Selén, *Borgå socken I*, s. 336; för mera om konflikten se Silvennoinen, *Mustijoen kansakoulu I*.

som skolan första gången bad om understöd av kommunen. Fabri-
kens ledning befarades göra gemensam sak med kommunens ledning.
För att få stöd i frågan hade arbetstagarna och läraren i skolan Onni
Silvennoinen vänt sig till Suomalaisuuden liitto, som hade aktiverat
sig inom skolsektorn i början av 1935. Förbundet hade då grundat en
folkskolekommitté tillsammans med AKS, Aitosuomalainen Liitto,
Kansalliskielinen Nuorisoliitto, Suomalaisen Kansakoulun Ystävät,
Kansallisvaltiোসäätiö och fyra stora finskspråkiga nationer vid Helsing-
fors universitet. Tanken var att mera fokuserat organisera den finsk-
språkiga folkskoleverksamheten och bildningssträvandena i så kallade
svenska områden. En av de pådrivande krafterna i frågan var Alfred
Salmela⁶⁹, som var biträdande ledare för folkskoleavdelningen vid skol-
styrelsen och därtill känd finshhetsivrare. Enligt honom behövdes det
rätt sorts information om vad som hände i svenskspråkiga områden
eftersom de privata finskspråkiga skolorna ständigt uppgavs ha för få
elever för att kunna tas över av kommunen. För att väcka national-
känslan hos den finskspråkiga minoriteten på landsbygden och få den
att gå i finskspråkiga skolor var det emellertid enligt Salmela viktigt
att ta i beaktande att den delen av befolkningen lutade mera mot vän-
stern politiskt sett. Det sistnämnda var en insikt som gjorde att en del
medlemmar började motarbeta den studentledda högerfalangen inom
förbundet. Förbundet valde också senare att tona ner partifrågor.⁷⁰

Den nya folkskolekommittén samlade in uppgifter om finskspråkiga
skolor via färdiga blanketter som sändes ut till skolorna. På blan-
ketten fick skolans direktion svara på frågor om antalet elever, under-
stöd av kommunen eller staten samt storleken på skolhuset. Svaret
från Mustijoen kansakoulus direktion angav att skolbyggnaden var
enbart 5 meter gånger 4 meter gånger 2,25 meter. Skolan skulle enligt
uppgiftsgivaren ha flera elever än de angivna 25 om inte föräldrarna
hade utsatts för påtryckningar från svenskspråkigt håll. Skolinspektör
Ronimus uppgavs därtill kontrollera att det inte fanns svenskspråkiga
barn i skolan. Svaren från andra finskspråkiga minoritetsskolor visar
att den spända stämningen gjorde sig gällande också på andra orter.

---

69. Noteras kan att Salmela valdes till tillförordnad överdirektör för skolstyrelsen 1943. Olli
Salmela, *Salmela ihminen ja koulunuudistaja*, Okka säätiön julkaisuja, (Tampere 2010),
s. 38 och 195.

70. Protokoll 11.2.1935 och årsmötesprotokoll 25.2.1935, Pöytäkirjoja 1931–1941, Suomalai-
suuden Liitto, RA, Helsingfors.

Från Pernå uppgavs till exempel att flera finskspråkiga föräldrar satte sina barn i svenskspråkiga skolor eftersom skolvägen annars blev för lång. I svaret angavs också att en del svenskspråkiga gjorde sig lustiga över finskspråkigas försök att bilda sig. Från Närpes i Österbotten meddelades att finskspråkiga föräldrar lockades att sätta sina barn i svenskspråkiga skolor eftersom de därigenom fick mat, kläder och pengar av en svensk "bildningsfond". Det insinuerades också att föräldrarna hade svurit på att inte berätta hur mycket pengar de fått av stiftelsen.⁷¹ Huruvida man med stiftelsen menade Stiftelsen Brita Maria Renlunds minne framkommer inte, men det verkar troligt. Den betalade emellertid aldrig ut medel till föräldrar.

Det var inte bara på finskspråkigt håll som utbildningsfrågor var ett viktigt led i mobiliseringen kring den egna språkgruppen. Svenska folkpartiets centralstyrelse noterade i början av 1935 att allt fler svenskspråkiga barn gick i finskspråkiga skolor vilket ledde till att man tillsatte en skolkommitté under ledning av Ingrid af Schultén. af Schultén, som var rektor för Laguska skolan, var dotter till Anna af Schultén, en av grundarna till Stiftelsen Brita Maria Renlunds minne. Även om det var vanligt inom stiftelsen att styrelsepositioner gick till familjemedlemmar och släktingar intog Ingrid af Schultén dock aldrig en position i stiftelsen. Kopplingen fanns emellertid där och kan ha bidragit till de kritiska rösterna gentemot stiftelsen. Den nämnda skolkommittén började under hennes ledning sända ut information till svenskspråkiga föräldrar om vilka möjligheter det fanns till pengaunderstöd för internatboende och skolresor. Kvinnoförbundet ordnade också föräldravällor, vars syfte var att barnen skulle sättas i svenskspråkiga skolor. Enligt Svenska folkpartiet kunde nämligen "den svenska nationaliteten" enbart tryggas om utbildning gavs på svenska, vilket framhävdes på partidagen 1935.⁷²

71. Svartsblanketter från Koskenkylän koulu i Bjärnä, Harjunkoulu i Närpes och Mustijoen kansakoulu i Borgå landskommun samt brev av Ville Savikurki från Koskenkylä till Suomalaisuuden Liitto 12.1.1936, Kysely yksityisten suomalaisten kansakoulujen oloista 1935–1936, Suomen kielen asema, Suomalaisuuden Liitto, RA, Helsingfors.

72. 'Ingrid af Schultén', *Svenskt författarlexikon* 2. 1941–1950; Forsén, *Många järn i elden*, s. 179–186; Protokoll 4.1.1935, 1.2.1935 och 27.1.1936, Centralstyrelsen 1935 och 1936, Svenska folkpartiet (SFP), Svenska centralarkivet; Henrik Schauman & Patrik Lilius, *Från Lappo till Vinterkriget 1930–1939. Svenska folkpartiet* (Helsingfors 1992), s. 161, 209 och 215.

De växande motsättningarna mellan finsk- och svenskspråkiga synes också i riksdagen där det väcktes ett flertal finsknationella motioner i början av 1930-talet. Bland dem fanns en motion om införandet av finska som enda nationalspråk samt en motion om begränsandet av svenska språkets användning i riksdagen och i lagstiftningen. Det lämnades också in motioner om att införa finsk språkundervisning i svenskspråkiga skolor, att ersätta undervisningen i svenska med engelska i finskspråkiga skolor samt att reducera antalet läroverk enligt befolkningsmängden, vilket hade inneburit att många svenskspråkiga läroverk hade tvingats stänga. Med hjälp av ledamöter från det Socialdemokratiska partiet och Framstegspartiet lyckades Svenska folkpartiet emellertid rösta ner motionerna.⁷³

Ärendet med de tre uppsagda direktionsmedlemmarna från Mustiojoen kansakoulu var sålunda ett mycket aktuellt tema när Suomalaisuuden Liitto tog upp det på sin aganda i september 1935.⁷⁴ Förbundet hade redan tidigare samma år visat intresse för arbetarna vid Tolkis fabrik, som enligt förbundets centralstyrelse utsattes för svenskt förtryck.⁷⁵ Hur förbundet hade blivit uppmärksammat på fabriken framkommer inte ur arkivkällorna. Ägarfamiljen Eklöf var emellertid svenskspråkig och det fanns åtminstone en svensk medborgare, kontorschefen Viktor Kindberg, i ledande position inom fabriken. Enligt de uppgifter som förbundet samlade in under hösten 1935 hade liknande uppsägningar skett tidigare. Det hade också förekommit fall där någon hade hotats med uppsägning, men fått stanna efter att barnen satts i svenskspråkig skola.⁷⁶ Som här har framkommit var det inte heller första gången som finskhetsrörelsen visade ett intresse för området.

73. Ari Uino, 'Kielitaistelua ja uusi Suomalaisuusliike 1918–1939', Tommila & Pohls (toim.), *Herää Suomi*, s. 233–237; Schauman & Lilius, *Från Lappo till vinterkriget*, s. 208–217; för mera om den svenska språkgruppen i Finland efter 1922 se Henrik Meinander, *Nationalstaten. Finlands svenskhet 1922–1950*, Finlands svenska historia 4, SSSL 702:3 (Helsingfors 2016).

74. Protokoll 25.9.1935, Pöytäkirjoja 1931–1941, Suomalaisuuden Liitto, RA, Helsingfors.

75. Centralstyrelsens protokoll 8.1.1935, Pöytäkirjoja 1931–1941, Suomalaisuuden Liitto, RA, Helsingfors; Brev Silvennoinen till Suomalaisuuden Liitto 28.12.1935, Tolkkisten selkausta koskevia papereita, Suomen kielen asema 6, Suomalaisuuden Liitto, RA, Helsingfors.

76. Odaterad och obenämnd skrivelse om Tolkis, Tolkkisten selkkausta koskevia papereita, Suomen kielen asema 6, Suomalaisuuden Liitto, RA, Helsingfors.

De häftiga anklagelserna mot fabriken i Tolkis ledde till att Centralhandelskammaren på anhållan av firman Aug. Eklöf Ab tillsatte en arbetsgrupp för att undersöka frågan. Den bestod av professor Kyösti Järvinen och skolinspektören i Borgå landskommun Ronimus. De kom till att uppsägningarna hade skett på grund av rationalitetsprogram och säsongsbetonat arbete. Ryktena om att de tre som hade sagts upp hade lämnats i svår nöd bekräftades inte heller av Järvinen och Ronimus. Resultatet lugnade emellertid inte ner stämningarna. På svenskspråkigt håll frågade *Svensk press* om inte händelserna kunde anses falla under uppviglingslagen. *Vasabladet* talade om ”rövarhistorier” och ”äktfinska metoder”. Enligt tidningen låg grunden i ”falsk statistik, vanställda fakta och missvisande uppgifter”. På finskt håll framförde *Helsingin Sanomat* att det fanns hela fyra finskspråkiga privata skolor i Borgå landskommun som borde bli kommunala. Tidningen framförde också att finskspråkiga var rädda eftersom de var beroende av de svenskspråkiga arbetsgivarna. Den finsknationella tidningen *Ajan Suunta* slog stort upp händelserna, likaså tidningen *Ilkka*. Båda pekade på att det förekom ett förtryck mot finskspråkiga inom Borgå landskommun och inom Tolkis fabrik.⁷⁷

I november 1935 vände sig Svenska folkpartiets centralstyrelse i ett skriftligt spörsmål till Oskar Mantere, undervisningsminister i Kivimäkis borgerliga minoritetsregering sedan 1932, med en förfrågan om varför lagen om läroplikt tillämpades så olika på finsk- och svenskspråkiga barn i kommunerna. Partiet ville veta varför det arrangerades förhör med elever i svenskspråkiga skolor i Kotka för att undersöka om de borde flyttas till finskspråkiga skolor, medan man inte gjorde sådana i Helsingfors trots att det fanns många svenskspråkiga elever som var placerade i finskspråkiga skolor där. Orsaken till förfrågan var att partiet hade statistik som angav att flera svenskspråkiga föräldrar placerade sina barn i finskspråkiga skolor antingen i brist på svenskspråkiga skolor eller av opportunist. Situationen liknade därmed den på finskspråkigt håll. Samma månad lämnade Heiskanen och Juho Emil Lampinen (Agrarförbundet) å sin sida in en förfrågan till regeringen om när förtrycket mot de finskspråkiga skulle upphöra och hur det förhöll sig med uppehållstillstånd för personer som var svenska medborgare.

---

77. *Svensk Press* 4.12.1935; *Hufvudstadsbladet* 24.11.1935; *Ilkka* 26.11.1935; *Ajan Suunta* 16.11.1935; *Uusimaa* 26.11.1935.

Det sistnämnda hänförde sig till situationen i Mustijoen kansakoulu och uppsägningen av skolans direktionsmedlemmar från fabriken i Tolkis, vars kontorschef var rikssvensk. Undervisningsminister Mantere konstaterade i sitt svar att uppsägningarna i Tolkis inte hade berott på språkfrågor. När det gällde Svenska folkpartiets spörsmål medgav han dock att elever behandlades olika. Huvudsaken var emellertid enligt honom att man förfor på samma sätt inom samma distrikt.⁷⁸

De finskspråkiga folkskolornas situation behandlades också ingående i riksdagen i samband med att 1936 års budget diskuterades i december 1935. Diskussionen i riksdagen var lång och häftig och talmannen tvingades flera gånger uppmana talarna att hålla sig till siffrorna i budgeten. Heiskanen beskrev i sitt anförande situationen i Borgå landskommun som ett exempel på hur finskspråkiga utsattes för påtryckningar att sätta sina barn i svenskspråkiga skolor. När undervisningsminister Mantere hänvisade till att Järvinen och Ronimus inte hade upptäckt att det hade skett något fel vid uppsägningarna kontrade Heiskanen med att utlåtandet enbart baserade sig på information från arbetsgivarna. Ministern vidhöll emellertid att undersökningen hade tagit båda sidorna i beaktande.⁷⁹

Under budgetdebatten gick Svenska folkpartiets riksdagsledamöter Edvard Haga från Vasa norra valdistrikt, John Österholm från Nylands valdistrikt och Henrik Kullberg från Nylands valdistrikt till motattack mot Heiskanen. Haga, som var ordförande i Vörå kommunalfullmäktige, konstaterade i sitt anförande med hänvisning till Heiskanen att ”för att förtala och beljuga sin nästa, bryta ner och förtrampa, utså kivi, hat och avund mellan folkgrupperna, behöver man väl icke hava akademiska grader”. Österholm, som var rektor för det svenska arbetarinstitutet i Helsingfors och styrelseledamot i Svenska folkskolans vänner, menade att det hela ställde finskspråkiga kommunalfullmäktigemedlemmar i en underlig dager eftersom de hade varit med om att besluta om skolpengarna. Kommentaren riktade sig mot Emil Lampinen, en riksdagsledamot från Agrarförbundet som hade skrivit under spörsmålet och som satt i Borgå landskommuns fullmäktige. Kullberg, som kom från

---

78. Riksdagens protokoll 31.3.1936; Protokoll 1.2.1935 och 27.1.1936, SFP:s centralstyrelse 1935, Svenska centralarkivet; Schauman & Lilius, *Från Lappo till vinterkriget*, s. 218; Autio, *Opetusministeriön historia* 4, s. 305–306.

79. Budgetdiskussion 10.12.1935, Riksdagens protokoll 1935.

Strömfors, framförde att det inte tidigare hade funnits några större tvister i Borgå landskommun. Han förklarade att enligt de givna skoldistrikten borde finskspråkiga barn från Svartså och Tolkis gå i skola i Boe eller i Hammars. Han visade också på att Borgå landskommun hade gett mera medel till finskspråkiga skolor än till svenskspråkiga, vilket var, som han uttryckte det, naturligt då det gällde en minoritet.

Vilho Annala (IKL) hänvisade i sitt anförande direkt till ett brev som han hade fått som beskrev situationen i Tolkis som ytterst dålig. Juho Takala (Agrarförbundet), som själv var folkskollärare från Kuopio valdistrikt, talade varmt för att de privata folkskolorna skulle få mera medel och uppgav att han själv gjort en undersökning och att han kunde ge flera exempel på att det förekom förtryck mot finskspråkiga inom folkskoleväsendet. Försöken att höja medlen för de privata skolorna lyckades, men det dröjde till 1937 innan en ändring i lagen om statsunderstöd för privata folkskolor ledde till att de erhöll understöd på lika villkor som kommunala folkskolor. Enligt Veli-Matti Autio var en av orsakerna till dröjsmålet att regeringen inte ville stöta sig med Svenska folkpartiet.⁸⁰

Diskussionen i riksdagen gjorde att pressen fortsättningsvis intresserade sig för frågan. I finskspråkiga tidningar rapporterades också om andra fall där finskspråkiga privata skolor förhindrades i sitt arbete. På svenskspråkigt håll frågade sig *Vasabladet* om inte den finska kulturen kunde ”resa sig annat än på den svenska kulturens grav”. *Hufvudstadsbladet* tog å sin sida upp att ingen reagerade på att enbart i Helsingfors gick cirka 300 svenskspråkiga barn i finskspråkiga skolor.⁸¹ Den drivande personen bakom Mustijoen kansakoulu, Onni Silvennoinen, ondgjorde sig i flertalet brev till Heiskanen över Järvinen och Ronimus, som hade gjort undersökningen, över ledningen vid Tolkis fabrik, över de svenskspråkiga tidningarna i Borgå och över landskommunen. Silvennoinen baserade mycket av sin information på rykten och information han hade fått i andra hand. Så uppgav han bland annat att ”flera personer” hade återgett diskussioner mellan den svenska läraren i Svartså och en av ingenjörerna från fabriken, av vilka det hade framgått att fabriakens

---

80. Lag om ändring av lagen om privata folkskolor, FFS 242/1937; Autio, *Opetusministeriö* 4, s. 307.

81. Se till exempel *Ajan Suunta* 14.12.1935; *Uusi Aura* 23.12.1935; *Vasabladet* 3.12.1935; *Hufvudstadsbladet* 18.12.1935.

ledning tog antalet barn i den finska skolan i beaktande när den beslutade om säsongarbetarnas arbetskontrakt på hösten. Noteras kan att Silvennoinens agiterande främst riktade sig mot fabriken ledning och mot lärarna vid den svenska folkskolan i Svartså. Enligt honom höll de svenskspråkiga invånarna inte alls med om Järvinens och Ronimus utlåtande. År 1938 uppgav han därtill att kommuninvånarna hade visat medlidande då kampen om skolan hade varit som häftigast.⁸²

I slutet av december 1935 bad Silvennoinen förbundet att lobba hos landshövdingen för att förhindra att Kindberg fick finskt medborgarskap. Han eggade ytterligare upp känslöstämningarna genom att påstå att finskspråkiga arbetssökande med barn genast hamnade på en svart lista i fabriken.⁸³ Tillsammans med de tre avskedade arbetstagarna klagade han också till Socialministeriet över att inget gjordes för att förhindra uppsägningarna och att undervisningsminister Mantere hade försökt tysta ned saken. Den negativa synen på Mantere baserade sig troligen på att denne samma år hade misslyckats i sina försök att lösa språkstriderna vid Helsingfors universitet genom att flytta den svenskpråkiga undervisningen vid universitetet till Åbo Akademi. Järvinens och Ronimus utlåtande beskrev undertecknarna av brevet som ”läftsinnigt”.⁸⁴ Deras attack mot utlåtandet berodde antagligen på att statsmakten hade förlorat intresse för ärendet efter att utlåtandet delgivits allmänheten.

Suomalaisuuden Liitto fortsatte emellertid att engagera sig och egga upp stämningarna. I förbundets årsberättelse kunde man i slutet av 1935 läsa att föräldrar som satte sina barn i en finskspråkig skola tvingades leva som laglösa utan samhällets skydd.⁸⁵ Förbundet började också samla in utlåtanden av de direktionsmedlemmar som hade

82. Flertalet brev av O. Silvennoinen till Heiskanen i slutet av 1935, Suomen kielen asema 6, Suomalaisuuden Liitto, RA, Helsingfors; se också Silvennoinen, *Mustijoen kansakoulu* II, s. 119.

83. Brev till Bruno Sarlin vid Socialministeriet av Silvennoinen et al. 28.12.1935 samt beskrivningar över trakasserier mot finskspråkiga arbetstagare vid fabriken i Tolkis, Tolkisten selkausta koskevia papereita, Suomen kielen asema 6, Suomalaisuuden Liitto, RA, Helsingfors; Silvennoinen, *Mustijoen kansakoulu* I, s. 10.

84. Brev 28.12.1935 till Bruno Sarlin vid Socialministeriet av Onni Silvennoinen et al., Tolkisten selkausta koskevia papereita, Suomen kielen asema 6, Suomalaisuuden Liitto, RA, Helsingfors; Veli-Matti Autio, 'Mantere, Oskari (1874–1942), Henrik Knif (huvudred.), *Biografiskt lexikon för Finland 4. Republiken M–Ö* (Helsingfors 2011).

85. Vuosikertomus 1935, Pöytäkirjoja 1931–1941, Suomalaisuuden Liitto, RA, Helsingfors.

sagts upp från fabriken i Tolkis i hopp om att få ihop tillräckligt med bevis mot kommunen och fabriken. En person uppgav att han hade anklagats av fabriksledningen för att vara kommunist trots att han i själva verket hade tillhört skyddskåren 1918. Enligt förbundet visade det tydligt att orsakerna bakom uppsägelseerna var påhittade.⁸⁶ Silvennoinen informerade aktivt förbundets sekreterare om förvecklingarna i byn samt hur det gick för de uppsagda männen. Enligt honom fick en av de uppsagda, som hade fått finansiellt stöd av Suomalaisuuden Liitto, arbete vid Hindhårs läderfabrik. En annan uppgavs vara sjuk och arbetslös, men kunde eventuellt få inkomster genom att hyra ut ett rum åt skollärarinnan.⁸⁷

Stiftelsen Brita Maria Renlunds minne dras in i kampen om skolunderstöd i Borgå landskommun

I mitten av mars 1936, några månader efter att fallet i Tolkis kommit till allmänhetens kännedom, meddelade flertalet finskspråkiga tidningar att de finskspråkiga folkskolebarnen i Hindhår avsiktligt hade lämnats utan mat. Enligt tidningarna hade Borgå landskommun betalat för litet pengar åt skolan. Tidningarna passade på att i samma veva konstatera att det inte gick någon nöd på de svenskspråkiga barnen tack vare det understöd som kommunen hade fått av Stiftelsen Brita Maria Renlunds minne. Borgå landskommun anklagades därtill för att ha ansökt om statsbidrag också för utgifter som hade uppstått genom stiftelsens understöd.⁸⁸ När kommunen undersökte fallet uppgav direktionen för den finska skolan i Hindhår att den inte hade delat ut skolmat eftersom det gick åt för mycket ved till kokningen och kommunen inte hade svarat på skolans förfrågan om mera ved.⁸⁹ Skolinspektören Ronimus kunde emellertid informera skolstyrelsen om att det inte stämde. Kommunen hade betalat ut stödet, men skolans direktion hade inte erhållit information om saken. Ronimus meddelade att han inte såg något

---

86. Utlåtande 6.1.1936 skyddskårens lokala chef i Askola om A. Vuorinen, Utlåtande av smeden Eina Ahonen om A. Vuorinen 14.4.1936, Silvennoinen till Suomalaisuuden Liitto 26.5.1936. För alla se Tolkisten selkkausta koskevia papereita, Suomen kielen asema 6, Suomalaisuuden Liitto, RA, Helsingfors.

87. Brev Silvennoinen till J. Koskiluoma 26.4.1936, Tolkisten selkkausta koskevia papereita, Suomen kielen asema 6, Suomalaisuuden Liitto, RA, Helsingfors.

88. *Uudenmaan Sanomat* och *Uusimaa* 17.3.1936; *Ajan Suunta* 18.3; *Uusi Suomi* 19.3.1936.

89. Kommunalnämndens möte 5.4.1936, Kommunalnämndens protokoll 1935–1936, Borgå stads centralarkiv.

som tydde på att landskommunen behandlade finsk- och svenskspråkiga skolor på olika sätt.⁹⁰

Det var inte första gången som finskhetsrörelsen hade kritiserat Stiftelsen Brita Maria Renlunds minne och dess roll i utlandet av statsbidrag till kommunerna. Tidningen *Aitosuomalainen* hade nämligen redan 1929 slagit upp en större artikel om flagranta missförhållanden vid utbetalningen av statsbidrag som täckte kostnaderna för folkskolor. Tidningen anklagade då skolstyrelsens svenskspråkiga avdelning för att ha tilldelat stiftelsen samma rättigheter som kommuner att ta emot statsbidrag.⁹¹

Den verksamhet som *Aitosuomalainen* hänvisade till hade uppstått 1917. Då hade stiftelsen börjat fungera som mellanhand mellan skolstyrelsen och kommunerna vid ansökningar om och utdelningen av statsbidrag för bespisning och beklädnad av elever vid folkskolor. Arrangemanget gynnade stiftelsen i och med att den därigenom kunde se var det behövdes extra medel samtidigt som den kunde etablera sig inom kommunerna. År 1928 delade stiftelsen ut understöd åt fattiga skolbarn i 393 folkskolor på landet och till fattiga skolbarn i 19 städer.⁹²

Aitosuomalainen ansåg att det ovan nämnda systemet ledde till att staten understödde stiftelsens privata välgörenhet och att svenskspråkiga elever fick mera understöd än finskspråkiga elever. Enligt tidningen, som kallade Stiftelsen Maria Brita Renlunds minne för ”Renlunds försvenskningssfond”, var det ett sätt att locka finskspråkiga barn till svenskspråkiga skolor. *Aitosuomalainen* påstod också att järnhandlaren och affärsmannen Karl Herman Renlund hade velat donera sin förmögenhet till både svensk- och finskspråkiga barn, men att denne på sin dödsbädd hade blivit pressad att ändra sitt testamente till förmån för svenskspråkiga barn.⁹³ Orsaken till att tidningen intresserade sig för det sistnämnda var att stiftelsen hörde till en av de större i landet med en förmögenhet som närmade sig hela 26 miljoner mark. Som jämförelse kan nämnas att Suomen kulttuurirahasto startade tio år senare

---

90. T.f. skolinspektör G. A. Holländer till skolstyrelsen 4.11.1936 med Ronimus utlåtande som bilaga, Porvoon piirin kansakoulun tarkastaja, Lähetettyjen kirjeiden toisteet 1936–1937, Skolstyrelsen, RA, Tavastehus.

91. 'Räikeä epäkohta korjautumassa', *Aitosuomalainen* 1.1.1929.

92. Forsén, *Många järn i elden*, s. 153, 160–161, 166 och 217–218.

93. 'Räikeä epäkohta korjautumassa', *Aitosuomalainen* 1.1.1929.

med enbart 2,7 miljoner mark. Då hade Stiftelsen Maria Brita Renlunds minne redan en förmögenhet som var något över 44 miljoner mark.⁹⁴

Aitosuomalainens artikel om Renlund, hans testamente och stiftelsen som bar hans mors namn var inte sann på så sätt att Renlund hade skrivit sitt testamente redan 1905, tre år före sin död. Enligt det skulle stiftelsen dela ut medel till uppgifter som Barnvårdsföreningen i Helsingfors omfattade ”utan afseende på barnens nationalitet, religion eller föräldrarnas (moderns) språk” samt bekosta fri förplägning och beklädnad för ”fattiga skolbarn som erhålla sin undervisning på svenska språket”.⁹⁵ Det fanns emellertid andra orsaker till att organisationen attackerade Stiftelsen Brita Maria Renlunds minne. För det första hade de sju damer som Renlund hade utsett att sköta stiftelsen 1909, ett år efter hans död, beslutat att fördela medlen mellan de ändamål som Renlund hade angett i sitt testamente så att en tredjedel gavs till barnavård och två tredjedelar till medellösa skolbarn. Som förklaring angavs att det redan fanns barnhem och att det ankom på staten att sköta om dem. Därmed gick större delen av utdelningen till det ändamål som var enbart svenskspråkigt. Eftersom fyra av damerna, däribland Anna af Schultén, Anna Hallberg och systrarna Hilma Schildt och Alma Hallberg, var aktiva inom Svenska folkpartiet kunde det tolkas som ett språkpolitiskt val. En ändring i formuleringen om vilka barn som skulle erhålla understöd gjorde att understödet gavs till fattiga barn ”som får sin undervisning på svenska och som hafva detta språk till modersmål” i stället för fattiga barn ”som får sin undervisning på svenska”. Vid en förfrågan 1931 om finskspråkiga elever i svenskspråkiga skolor kunde beviljas understödet svarade stiftelsens representant att stödet skulle ges liberalt där verklig nöd fanns, men samtidigt hänvisade denne till att stadgarna skulle ses som ett rättesnöre.⁹⁶

För det andra hade Renlund, som härstammade från en fattig sjömansfamilj i Gamlakarleby, ett stort anseende också inom finskspråkiga kretsar. Han hade vuxit upp i en svenskspråkig familj i en stad som hade övervägande svenskspråkig befolkning, men hans morfar var

94. Forsén, *Många järn i elden*, s. 197.

95. Testamente 2.5.1905, Testamentsexekutorernas handlingar och vissa starthandlingar, Stiftelsen Brita Maria Renlunds minne, SLS 944, SLS, Helsingfors.

96. Protokoll 28.4.1909, Testamentsexekutorernas handlingar och vissa starthandlingar, BMR; för mera detaljerad beskrivning se Forsén, *Många järn i elden*, s. 154–156, 163–164.

med stor sannolikhet finskspråkig och han hade lärt känna det finskspråkiga Finland som handelsman. I lantdagen hade han representerat det svenska partiet, men han hade vid kommunalval också nominerats på det finska partiets lista och på en tvåspråkig samlingslista för ungfinnar och ungsvenskar.⁹⁷ Att största delen av hans förmögenhet gick till skolbarn som var svenskspråkiga väckte därmed uppmärksamhet. För det tredje var understödet till skolmat och kläder mycket viktigt, vilket tydligt framkommer ur en undersökning som Samfundet Folkhälsan gjorde i några kommuner i Österbotten 1929. Enligt den hade skolbarnen bland annat tandröta samt drag av skelettsjukdomen raktitis med ryggradskrökningar och hållningsfel på grund av att de inte erhöill tillräckligt näringsrik föda.⁹⁸

Som en följd av *Aitosuomalainens* anklagelser 1929 inlämnades klagomål mot skolstyrelsens förfarande, vilket ledde till att Stiftelsen Brita Maria Renlunds minne såg sig tvungen att meddela att den inte längre kunde fungera som förmedlare mellan svenskspråkiga kommuner och skolstyrelsen när det gällde det lagstadgade statsbidraget för bespisning och beklädnad av elever vid folkskolor.⁹⁹ *Aitosuomalainen* släppte emellertid inte greppet om stiftelsen. När Högsta förvaltningsdomstolen 1930 bedömde att skolstyrelsen handlat rätt i att förkasta ett yrkande på statsbidrag för utgifter som hade uppstått i samband med en annan välgörenhetsstiftelses donationer tog tidningen på nytt upp fallet med den Renlundska stiftelsen. Enligt tidningen betalade skolstyrelsen statsbidrag till kommuner för utgifter som uppstod på grund av att stiftelsen understödde kommunerna med medel för skolmat och beklädnad.¹⁰⁰ När skolbarnen i Hindhår blev utan mat 1936 aktualiserades ärendet igen.

Frågan om på vilka villkor statsbidrag skulle betalas ut till kommuner som erhöill understöd för skolor från privata stiftelser var en fråga som i högsta grad berörde förhållandet mellan det offentliga och det privata, det vill säga mellan stat, kommun och privata understöds- och välfärdsorganisationer inom social- och skolväsendet. Som tidigare har beskrivits betalade staten ut bidrag till kommunerna enligt en viss

---

97. För mera om Renlunds bakgrund och hans politiska hemvist se Forsén, *Många järn i elden*, s. 15–117.

98. *Tidskrift för folkskolan* 20.11.1929.

99. *Kommunaltidningen för Finlands svenska landsbygd* 1.2.1930.

100. *Aitosuomalainen* 25.2.1930.

procentuell del av kommunernas verkliga utgifter. När kommunerna erhöll understöd av privata stiftelser för verksamhet vars kostnader de hade rätt att få statsbidrag för ledde det till att kommunernas utgifter steg, vilket gjorde att de kunde ansöka om större statsbidrag.

Kommunalnämnden i Borgå landskommun, som ansåg att uppgifterna i tidningarna var ”totalt lögnaktiga” och publicerade ”med illvilligt syfte”, beslutade genast att inleda ett rättsligt förfarande mot tidningarna. Nämnden vände sig till riksdagsledamoten J. O. Söderhjelm (Svenska folkpartiet), som hade varit justitieombudsman tidigare, för att diskutera frågan och gjorde med dennes hjälp en formell anmälan i saken till Justitieministeriet. Enligt anmälan hade matutdelningen upphört för en kort tid eftersom den vikarierande läraren inte hade skött sin uppgift, något som varken kommunen eller skoldirektionen hade känt till. Kommunens bokföring visade att understöd för mat delades ut på samma grunder åt alla skolor samt att den ifrågavarande skolan hade erhållit tilläggsunderstöd för mat i december 1935 och att den inte ens hade lyft understödet för 1936. När det gällde Renlundska stiftelsen så konstaterade man att donationen hade flutit in i kommunens allmänna kassa, vilket också syntes i kommunalberättelsen, och ”att den på intet sätt använts enbart till de svenska elevernas fördel”. Kommunalnämnden ansåg vidare att tidningarnas rubriker var ”alarmerande” och att texterna gav upphov till agitation. Den frågade om det inte stred mot uppviglinglagen eller föll under strafflagen.¹⁰¹

När Söderhjelm sände stiftelsen en kopia av kommunens anmälan till Justitieministeriet påpekade stiftelsens kamrer Einar Meinander att det inte var förenligt med stiftelsens stadgar att understödet från Stiftelsen Brita Maria Renlunds minne hade flutit in i kommunens allmänna kassa. Samtidigt konstaterade han emellertid att stiftelsen aldrig blandade sig i hur kommunerna bokförde understöden, utan att den enbart kontrollerade att mat och kläder verkligen utdelats vid de skolor som fick understöd.¹⁰² Stiftelsen låg överlag lågt och svarade

101. Kommunalnämndens möte 20.3.1936 och 17.4.1936, Kommunalnämndens protokoll 1935–1936, Borgå stads centralarkiv; Kommunalnämndens brev till kommunalfullmäktige 21.4.1936, Kommunalfullmäktiges protokoll 1936, Borgå stads centralarkiv; Kommunalnämnden i Borgå landskommun till Justitieministeriet 8.4.1936, Inkomna handlingar, Stiftelsen Brita Maria Renlunds minne, SLS, Helsingfors.

102. Brev E. Meinander till J. O. Söderhjelm 10.5.1936, Brevkoncept 1930–1936, Stiftelsen Brita Maria Renlunds minne, SLS, Helsingfors.

inte på anklagelserna i de finskspråkiga tidningarna. Däremot sände man in en rättelse till *Åbo Underrättelser* efter att tidningen felaktigt hade uppgett att stiftelsen beviljade understöd för skolmat till såväl svensk- som finskspråkiga skolbarn.¹⁰³

Från justitieombudsmannen till Högsta förvaltningsdomstolen

Suomalaisuuden Liitto var inte nöjd med hur ärendet hade behandlats. Förbundet lämnade därför i maj 1936 in en klagan till riksdagens justitieombudsman om att den finskspråkiga folkskoleverksamheten led under missförhållanden i enspråkiga kommuner med svenska som majoritetsspråk. Enligt förbundet förorsakades det största missförhållandet av den verksamhet som Stiftelsen Brita Maria Renlunds minne idkade och av det sätt på vilket kommunerna tog emot stiftelsens understöd. Förbundet påpekade att stiftelsen var stor och det ledde till att det finskspråkiga skolväsendet fick lida för det på orter som erhöll understöd av stiftelsen. Enligt Suomalaisuuden Liitto beviljade staten statsbidrag enbart för två tredjedelar av utgifterna eftersom man ville se till att kommunerna begränsade sina utgifter, något som inte uppfylldes i och med att de svenskspråkiga skolorna hade tillgång till privata medel. Förbundet hänvisade också till att en kommun inte kunde sägas vara språkpolitiskt neutral om dess utgifter var lika stora per elev i och med att de finskspråkiga eleverna var fattigare och hade längre skolväg och därmed borde få mera understöd i jämlikhetens namn. Enligt klagan, som hade undertecknats av förbundets ordförande V. A. Heiskanen, var den svenskspråkiga befolkningen ovillig att organisera den finskspråkiga befolkningens undervisning.¹⁰⁴

Inom Suomalaisuuden Liitto var emellertid inte alla nöjda med hur Heiskanen skötte ärendet. Han fick motta kritik inom förbundets centralstyrelse för att frågan om de tre personerna som hade avskedats hade behandlats så offentligt. Folkloristen och Finska Litteratursällskapets folkminnesarkivs chef, Martti Haavio, framförde att det hade varit bättre att bara visa att man också på finskt håll kunde få medel till skolor. Skolrådet Alfred Salmela understödde Heiskanen i sak, men

---

103. Brev 19.3.1936 till Åbo Underrättelser, Brevkoncept 1930–1936, Stiftelsen Brita Maria Renlunds minne, SLS, Helsingfors.

104. Klagomål från Suomalaisuuden Liitto (V. A. Heiskanen) till Justitieombudsmannen 2.5.1936, ärende 163/82–36, Justitieombudsmannens kansli, Helsingfors.

ansåg att tonen hade varit aningen för agitatorisk. Centralstyrelsen beslutade trots det att be Socialministeriet undersöka varför de tre personerna hade avskedats.¹⁰⁵ Suomalaisuuden Liitto och Suomalaisen Kansakoulun ystävät föreslog också för Undervisningsministeriet att det skulle skapas en granskningsmyndighet vid skolstyrelsen som skulle övervaka finskspråkiga skolor i svenskspråkiga kommuner. Så skedde emellertid inte.¹⁰⁶

Justitieombudsmannen Esko Hakkila bad skolstyrelsen om ett utlåtande i saken samt Borgå landskommun att inkomma med ett svar på Suomalaisuuden Liittos klagan.¹⁰⁷ Borgå landskommuns kommunalnämnd angav i sitt svar att kommunen räknade med att hälften av dess skolelever var medellösa eller fattiga och behövde gratis näring. När det gällde mat gjordes ingen skillnad mellan finsk- och svenskspråkiga elever och skolor. Understöd för kläder och skor gavs enbart om skolans ledning rekommenderade det. Enligt kommunalnämnden var bruttoutgifterna i medeltal större per elev på finskt håll än på svenskt såväl när det gällde beklädning som när det gällde allmänna kostnader. När det gällde bokföringen påpekade kommunen att utgifterna infördes regelbundet och att de avgifter som välbärgade elevers föräldrar betalade för mat alltid drogs av från kostnaderna. Medlen från Stiftelsen Brita Maria Renlunds minne infördes som allmänna inkomster i kommunens böcker och understödet delades ut av kommunens allmänna medel. Kommunen resonerade som så att om stiftelsens understöd hade dragits av från de utgifter som kommunen hade för matutdelningen i skolorna så hade staten betalat ut mindre än den enligt lag var tvungen till.¹⁰⁸ Heiskanen och generalsekreteraren för Suomalaisuuden Liitto, L. A. Puntila, svarade på kommunens förklaring att det var svårt att följa lagen om läroplikt enligt vilken under-

105. Centralstyrelsens protokoll 4.5.1936, Pöytäkirjoja 1931–1941, Suomalaisuuden Liitto, RA, Helsingfors.

106. Vuosikertomus 1936, Pöytäkirjoja 1931–1941, Suomalaisuuden Liitto, RA, Helsingfors.

107. Justitieombudsmannens (E. Hakkila) brev till skolstyrelsen 5.5.1936, nr 431 och 21.12.1936, nr. 1582 samt brev till Suomalaisuuden Liitto 15.5.1937, nr. 445; Skolstyrelsens beslut undertecknat av skolrådet V. Sara 29.5.1936; för alla se ärende 163/82–36, Justitieombudsmannens kansli, Helsingfors.

108. Kommunalnämnden i Borgå landskommun (F. Nymark och L. Nylander) till riksdagens justitieombudsman 27.6.1936, ärende 163/82–36, Justitieombudsmannens kansli, Helsingfors.

visningen skulle ske på elevens modersmål ifall elevens skolgång blev billigare på ett annat språk än modersmålet.¹⁰⁹

Skolstyrelsens folkskoleavdelning och dess överdirektör Oskari Mantere tog i sitt utlåtande fasta på att kommunen enligt lagen om kostnader för folkskoleväsendet enbart hade rätt att erhålla bidrag av staten i förhållande till hur stora utgifter kommunen hade. Det var emellertid enligt skolstyrelsen inte helt klart hur man skulle tolka lagen när det gällde finansiering av tredje part. Skolstyrelsen ansåg därför inte att man kunde väcka åtal mot kommunen. Två av ledamöterna på skolstyrelsens möte anmälde avvikande åsikt till utlåtandet, avdelningschefen för den svenskspråkiga avdelningen Gustav Tegengren och t.f. skolrådet Palmgren. De önskade betona att kommunen hade gjort en inbesparing på de svenskspråkigas bekostnad och därför inte kunde anses vara skyldig till avoghet mot de finskspråkiga folkskolorna. De påpekade att det fanns andra tolkningar av lagen och hänvisade till den tidigare överdirektören för skolstyrelsen Mikael Soininens bok om läroplikten och lagen om kostnader för folkskoleväsendet från 1921.¹¹⁰

I sitt utlåtande från augusti 1937 intog justitieombudsmannen Hakkila en liknande inställning som skolstyrelsen när det gällde att inte väcka åtal mot Borgå landskommun. Däremot uppmanade han skolstyrelsen att undersöka hur mycket statsbidrag kommunen hade erhållit tack vare sin felaktiga bokföring av stiftelsens understöd för åren 1936 och 1937 samt att kräva den summan av kommunen.¹¹¹ Utlåtandet var av så stor betydelse att den svenskspråkiga kommunaltidningen publicerade det i sin helhet.¹¹² De första reaktionerna lät inte vänta på sig. Borgå

109. Brev 29.5.1937 V. A. Heiskanen och L. A. Puntila till Justitieombudsmannen, ärende 163/82-36, Justitieombudsmannens kansli, Helsingfors; för mera om Puntila se J. Tarkka, *Kansallinen kolkuttaja. L. A. Puntilan yhteiskunnallinen elämäntyö* (Juva 2004).

110. Generalsekreteraren för skolstyrelsen O. Mantere och avdelningschef A. Salmela till Justitieombudsmannen 10.4.1937 samt kopia över protokoll över Folkskoleavdelningens möte inom skolstyrelsen 10.4.1937, ärende 163/82-36, Justitieombudsmannens kansli, Helsingfors; Mikael Soininen, *Laki oppivelvollisuudesta ja laki kansakoululaitoksen kustannuksista ynnä asetukset näiden lakien täyteenpanosta* (Helsinki 1921).

111. Justitieombudsmannens beslut 5.8.1937, nr. 705, Justitieombudsmannen E. Hakkilas brev till skolstyrelsen 5.8.1937, nr 706, Kopia av Protokoll från skolstyrelsens folkskoleavdelning 10.4.1937. För alla se ärende 163/82-36, Justitieombudsmannens kansli, Helsingfors.

112. *Kommunaltidningen: organ för Finlands svenska landskommuners förbund* 3.9.1937 och 20.9.1937.

landskommuns kommunalnämnd vägrade att ändra sin redovisning från 1936. I stället införde nämnden en anteckning i redovisningen om att den vidhöll sin tolkning av lagen. Det ledde till att skolstyrelsens räkenskapsbyrå vid genomgången av redovisningen drog bort den summa på 17 200 mark som stiftelsen hade donerat till kommunen från de utgifter som kommunen hade angett för att erhålla statsbidrag.¹¹³ Samma höst meddelade Justitieministeriet att det inte fann tillräckligt skäl för att väcka åtal mot *Ajan Suunta*, *Uusi Aura* eller *Lovisan Sanomat* när det gällde kommunens klagan om hur tidningarna hade beskrivit bespisningen i det som tidningarna kallade *Hinthaaran kansakoulu*, det vill säga i *Boen kansakoulu*. Enligt Justitieministeriet hade sakförhållandet som tidningarna återgett varit rätt, det vill säga man hade upphört med att dela ut mat. Att det bara gällde för en tid, att förhållandena hade överdrivits och att det hade använts opassande uttryck räckte inte till för att väcka åtal.¹¹⁴

Suomalaisuuden Liitto var inte heller nöjd med situationen trots att förbundets klagomål hade behandlats i flera instanser, att de privata skolornas ekonomiska situationen hade förbättrats i lag 1937 och att understöden från Stiftelsen Brita Maria Renlunds minne hade fått en mindre tyngd inom kommunernas finanser. I förbundets årsberättelse från 1937 uppgavs att den utpressning och de hot som riktat sig mot finskspråkiga föräldrar fortsatte att ske och att det var svårt att grunda nya privata skolor på svenskspråkiga orter.¹¹⁵ Stiftelsen Brita Maria Renlunds minne, som intog en försiktig linje till justitieombudsmannens utlåtande, började rätt snart instruera kommunerna att de inte fick räkna med donationsandelen när de ansökte om statsbidrag. Stiftelsens ledning medgav emellertid i ett brev till direktionen för Svenska folkskolans vänner i oktober 1937 att betydelsen av stiftelsens små understöd hade tredubblats i det tidigare förfarandet i och med att kommunen hade fått två tredjedelar av sina utgifter för samma ändamål täckta av staten. Det finns inga belägg för att stiftelsen skulle ha varit medveten om att förfarandet var lagstridigt. Troligen trodde styrelsen

---

113. Protokoll 3.9.1937 och 12.1.1938, Kommunalnämndens protokoll Borgå landskommun 1937–1938, Borgå stads centralarkiv.

114. Protokoll 14.10.1937, Kommunalnämndens protokoll Borgå landskommun 1937–1938, Borgå stads centralarkiv.

115. Vuosikertomus 1937, Pöytäkirjoja 1931–1941, Suomalaisuuden Liitto, RA, Helsingfors.

att man enbart utnyttjade en lucka i lagstiftningen. Det var emellertid viktigt för stiftelsen att lösa frågan om hur den i framtiden skulle gå tillväga med sin utdelning. För att dryfta frågan vände sig stiftelsen till Finlands svenska landskommuners förbund och Svenska folkskolans vänner för stöd.¹¹⁶

Situationen väckte en livlig diskussion på det Svenska kommunal-mötet som ägde rum i Helsingfors senhösten 1937. På mötet framförde Söderhjelm att det var oskäligt av skolstyrelsen att kräva att kommunen i fråga skulle betala tillbaka medlen eftersom det borde vara likgiltigt för staten hur kommunerna finansierade sin andel av folkskoleutgifterna. Han visade också på att den finskspråkiga organisationen Maalaiskuntainliitto hade samma syn som han hade när det gällde det understöd som Mannerheims barnskyddsförbund delade ut till kommunerna. Kamrer Einar Meinander från Stiftelsen Brita Maria Renlunds minne påpekade också att om Herman Renlund i tiderna hade vetat att en halv miljon mark i statsunderstöd kunde sparas till följd av stiftelsens verksamhet så hade stiftelsen aldrig kommit till. Mötet ledde till att styrelsen för landskommunernas förbund beslutade att samarbeta med Svenska folkpartiet i frågor som berörde mat och kläder för barn i folkskolor.¹¹⁷

Ett cirkulär från Stiftelsen Brita Maria Renlunds minne från 1938 visar att stiftelsen efter överläggningar med de andra svenskspråkiga organisationerna såg över direktiven för sin utdelning. Stiftelsen som tidigare hade haft som princip att utdela något åt alla kommuner skulle enligt de nya direktiven väga ansökningarna mot varandra och bevilja understöd enbart åt de kommuner eller skolor som hade störst behov av det. Folkskolor i Helsingfors och Gamlakarleby, läroverk eller spädbarnsvård berördes emellertid inte av det sistnämnda beslutet.¹¹⁸ Svenska folkpartiet, Svenska folkskolans vänner och Stiftelsen Brita Maria Renlunds minne skapade dessutom 1938 en delegation med

---

116. Kopia av brev från Stiftelsen Brita Maria Renlunds minne till Direktionen för Svenska folkskolans vänner 7.10.1937, Brevkoncept 1936–43, Stiftelsen Brita Maria Renlunds minne, SLS, Helsingfors.

117. *Kommunaltidningen: organ för Finlands svenska landskommuners förbund* 1.11.1937, s. 202–203 och 1.12.1937, s. 222.

118. Odaterat cirkulär som sänts ut 1938, Brevkoncept 1936–43, Stiftelsen Brita Maria Renlunds minne, SLS, Helsingfors; *Kommunaltidningen: organ för Finlands svenska landskommuners förbund* 1.2.1937, s. 30.

uppgift att samordna utdelningen av understöd för svenskspråkiga bildningsändamål.¹¹⁹

Ärendet var emellertid inte helt utagerat i och med att skolstyrelsen fortsatte att utreda frågan. Den bad vårvintern 1938 stiftelsen om ett utlåtande om hur kommunerna redogjorde för de understöd som stiftelsen beviljade, för vilket ändamål understöden gavs samt vad som sades i stiftelsens donationsurkund. I sitt svar konstaterade stiftelsen att det inte tidigare hade funnits någon lag som hade definierat hur kommunala och statliga understöd skulle fördelas och att stiftelsen inte i efterhand hade velat ta bort den möjlighet som kommunerna hade att få understöd. Därtill påpekade stiftelsen att den inte hade gett några direktiv i ärendet åt kommunerna och att den inte kunde uttala sig om hur kommunerna skötte sina ärenden med staten. Enligt stiftelsen hade den "[...] i ingen händelse kunnat föreställa sig att dess rätt så anspråkslösa bidrag skulle i något som helst hänseende befria kommun eller stat från deras i gällande författning hävdvunna ålagda förpliktelser".¹²⁰

Skolstyrelsen gav sitt utlåtande beträffande statsbidraget den sista november 1938. Enligt det hade kommunen på grund av understödet från den Renlundiska fonden erhållit statsbidrag på felaktiga grunder. Kommunalnämnden i Borgå landskommun som ansåg att en donation inte kunde befria statsverket från sina i lag angivna förpliktelser besvarede sig genast därefter till Högsta förvaltningsdomstolen.¹²¹ Frågan gällde hur uttrycket "de verkliga årskostnaderna" som fanns i lagen om folkskoleväsendets kostnader från 1926 och i den omformulerade lagen från 1933 skulle tolkas. Kommunen bifogade till sitt besvär utlåtanden av Söderhjelm, Otto Larma från Stadsförbundets kommunala centralbyrå, jur.dr V. Merikoski och Maalaiskuntien Liitto. Samtliga utlåtanden styrkte Borgå landskommuns tolkning om att donationer inte skulle beaktas vid uträkandet av verkliga kostnader. Att det finskspråkiga förbundet för landskommuner stod bakom kommunens besvär

119. Brev Stiftelsen Brita Maria Renlunds minne till Delegationen för Svenska folkpartiets centralstyrelse och Styrelsen för Svenska folkskolans vänner 15.1.1938, Brevkoncept 1936-43, Stiftelsen Brita Maria Renlunds minne, SLS, Helsingfors.

120. Brev Stiftelsen Brita Maria Renlunds minne till skolstyrelsen 8.3.1938, Brevkoncept 1936-43, Stiftelsen Brita Maria Renlunds minne, SLS, Helsingfors.

121. Protokoll 16.12.1938, Kommunalfullmäktige Borgå landskommun 1938 och Kommunalnämndens protokoll Borgå landskommun 1937-1938, Borgå stads centralarkiv.

visar att förbundet insåg hurdan betydelse beslutet hade för liknande ärenden i framtiden. *Kommunaltidningen* publicerade därför utlåtandena i sin helhet. Högsta förvaltningsdomstolens beslut kom 1940 och angav att det inte fanns något skäl att ändra på skolstyrelsens beslut.¹²²

Motsättningarna mellan språkgrupperna ebbade ut kort efter att Borgå landskommuns överklagan till Högsta förvaltningsdomstolen. När ordföranden för Suomalaisuuden Liitto V. A. Heiskanen öppnade förbundets årsmöte vårvintern 1939 konstaterade han att den allmänna politiska situationen gjorde det svårt att driva finskhetsfrågor.¹²³ Hotet om krig gjorde att språk- och skolfrågor hamnade i skymundan. Att tiderna hade ändrats syntes också i det faktum att när Mustijoen kansakoulu behövde finansiering för att kunna köpa en tomt för sin skolbyggnad fick den hjälp av ledningen för fabriken i Tolkis, Aug. Eklöf Ab. Skolan fortsatte som en privat folkskola till 1942 då den övertogs av landskommunen.¹²⁴

Avslutning

Som ovan har visats blev de två finskspråkiga folkskolorna i Svartså och Hindhår föremål för ett förvånande stort antal skrivelser och uttalanden, såväl på riksnivå som på lokal nivå, samt av såväl privata som offentliga aktörer. En bakomliggande faktor till att händelserna i de två folkskolorna väckte uppmärksamhet var att folkskolan fortfarande inte var allmän på landsbygden. En annan var att lagstiftningen öppnade möjligheter att ställa krav på kommunerna. Därtill hade den ökande finsknationella medvetenheten i kombination med en växande finskspråkig befolkning i områden som tidigare hade varit svenskspråkiga redan tidigt skapat spänningar mellan språkgrupperna i Borgå landskommun. Att landskommunen var en av de större landskommunerna och en potentiell inflyttningskommun för finskspråkiga bidrog också. Uppsägningarna vid Tolkis fabrik 1935, den aktivitet som läraren vid Mustijoen kansakoulu Onni Silvennoinen och finskhetsförbundets ordförande V. A. Heiskanen uppvisade samt det faktum att utbildningsfrågor fick en allt större tyngd vid mobiliseringen av språkgrupperna

---

122. *Kommunaltidningen: organ för Finlands svenska landskommuners förbund* 1.2.1939 och 1.7.1940.

123. Årsmöte 28.2.1939, Pöytäkirjoja 1931–1941, Suomalaisuuden Liitto, RA, Helsingfors.

124. Silvennoinen, *Mustijoen kansakoulu* II, s. 5.

under 1930-talet fungerade sedan som utlösande faktorer. Händelserna var således starkt knutna till förändringarna inom samhället som berörde allt från skolväsendets uppbyggnad och statsmaktens relation till kommunerna till förhållandet mellan det offentliga och det privata samt språkfrågor.

Stiftelsen Brita Maria Renlunds minne drogs in i händelserna eftersom den var en betydande svenskspråkig donator inom skolsektorn. Att stiftelsen tidigare hade fungerat som mellanhand mellan kommunerna och de svenskspråkiga folkskolorna vid fördelningen av statsunderstöd och dess ledning samt att dess styrelse i tiderna hade tolkat Renlunds testamente till fördel för svenskspråkiga barn riktade finsk-nationella kretsars uppmärksamhet mot stiftelsens verksamhet. Upp-täckten att Borgå landskommun hade ansökt om statsbidrag för kostnader som hade uppstått med hjälp av stiftelsens understöd ledde till att stiftelsen tvingades ändra på sin utdelningsstrategi. På kommunalt håll blev Högsta förvaltningsdomstolens utlåtande i ärendet ett prejudikat för hur kommunerna skulle betrakta utomstående finansiering vid ansökningar om statsbidrag.